

III

ŽIVOT TEORIJE

PANEL: NACIONALIZAM, NACIONALNA PROŠLOST I KOVID-19 U SRBIJI

Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Dablinski univerzitetski koledž (*University College Dublin*) organizovali su panel diskusiju „Nacionalizam, nacionalna prošlost i kovid-19 u Srbiji“ 7. marta 2022. godine. Učesnici panela bili su Siniša Malešević (Dablinski univerzitetski koledž), Lea David (Dablinski univerzitetski koledž), Gordana Uzelac (Univerzitet Metropolitan London), Aleksej Kišjuhas (Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu), Jelena Pešić (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu), Rastislav Dinić (Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu), Tamara Petrović Trifunović (Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu), Zoran Panović (Demostat), Filip Balunović (IFDT), Milovan Pisarri (IFDT) i Aleksandar Pavlović (IFDT). Diskusiju su moderirali Ana Đorđević (IFDT) i Milivoj Bešlin (IFDT).

Ana Đorđević

*Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerzitet u Beogradu*

Dobar dan svima, dobrodošli u Institut za filozofiju i društvenu teoriju. Povod našeg današnjeg okupljanja predstavlja projekat tima sa Univerzitetskog koledža u Dublinu, na čelu sa profesorima Sinišom Maleševićem, Gordanom Uzelac i Leom David, koji su danas ovde sa nama. Tema njihovog projekta su nacionalizam i nacionalna prošlost u kontekstu pandemije kovida-19. Kako kaže ime projekta (*World problem, national solutions*), pandemija se nametnula kao globalni problem koji je, međutim, rešiv jedino intervencijom pojedinačnih država. U nacionalno osmišljenom svetu u kojem živimo, takva situacija pogoduje vladama i političkim liderima brojnih zemalja da nacionalizam koriste kao oruđe u mobilizaciji kolektivne svesti građana o značaju i sprečavanju širenja pandemije, uporedo sa time, smatraju mnogi domaći i strani autori, legitimizujući svoju autoritarnu vlast. Nacionalizam se pojavljuje kao resurs sa velikim kapacitetom za podsticanje kolektivne saradnje, ali samo na nacionalnom nivou. Druge nacije se tu pojavljuju pre kao takmaci nego kao saradnici u borbi protiv virusa, čime se podriva ujedinjena i koordinisana međunarodna saradnja. S druge strane, svedočimo tome da

politizacija gotovo svih mera za sprečavanje širenja virusa pomoću populističko-nacionalističkih retorika stvara nove i produbljuje postojeće društvene konflikte i podele dovodeći do novih konflikata i protesta, urušavanja poverenja u državne institucije, nauku i struku koji su već ugroženi, porasta i širenja antivakcerskih teorija zavere itd. Na građanima je sloboda i odgovornost da se vakcinišu, međutim, u takvim uslovima, mnogo je onih koji oklevaju. Da ne dužim, Univerzitetski koledž u Dablinu, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, zajedno sa stručnjacima i naučnicima iz oblasti sociologije, politikologije, filozofije, istorije i kulturnih studija, danas će se posebno osvrnuti na kontekst Srbije i način na koji pandemija kovida-19 interferiše sa ustaljenim ideologijama poput nacionalizma, tradicionalizma, autoritarnosti, neoliberalizma i još starijim, za društveni ugovor ključnim, pitanjima slobode, prava, odgovornosti i obaveze. Sada prepuštam reč našim gostima iz Dablina kako bi vas detaljnije uputili u dosadašnja ostvarenja projekta.

Lea David

Dablinski univerzitetski koledž

Prvo da vam se zahvalim što ste organizovali ovu tribinu, nama je to bilo izuzetno važno. Samo bih da vam dam nekakav uvod u ovaj projekat, kako smo došli do toga, da biste mogli da shvatite kontekst i zašto je nama jako važno ovo veče. Naravno, kao i svuda u svetu, kada je počela pandemija, mere su bile različite u različitim zemljama. Mi smo počeli da pričamo na temu nacionalizma i nacionalne prošlosti i ono što je nama bilo interesantno je na koji način se, odjednom, nacionalna prošlost koristi. Nacionalizam je, naravno, postao vrlo dominantna ideologija u diskursu pandemije i mi smo aplicirali za nekakav projekat, koji smo dobili, nas troje i Sara Kerol, kao tim. Sada smo došli ovde na tri dana na radionicu, gde imamo sa sobom različite profesore iz celog sveta da pričamo na temu nacionalizma, nacionalne prošlosti i na druge teme koje su povezane sa pandemijom kovida-19. Posebno nam je bilo važno da to uradimo u Beogradu i napravimo ovo veče koje je povezano sa slučajem Srbije, zbog toga što iz naših istraživanja proizilazi, to naravno nikoga neće iznenaditi, da je Srbija potpuni izuzetak u svim statističkim istraživanjima. Nama će značiti da čujemo malo šta se ovde dešavalo, ne samo kroz ono što mi vidimo kroz istraživanja, nego različite stručnjake, različite uglove, kako bismo mogli da shvatimo kako da stavimo u kontekst ovo istraživanje, o kome će profesorka Gordana Uzelac da ispriča još malo. Generalno, ono se bazira na pet zemalja: Nemačka, Engleska, Irska, Srbija i Švedska. Ja ću sada da predam ovde Gordani, izvoli.

Gordana Uzelac

Univerzitet Metropolitan London

Dobro več svima. Samo kratko ću ispričati osnovne metodološke postavke ovog istraživanja. Ako imate bilo kakvih pitanja možemo o tome malo u dubinu, ali mislim da nije potrebno za sada. Ovaj projekat je financiran od strane Odbora za zdravstvena istraživanja Republike Irske. Kao što je rekla Lea, mi smo negdje od 8. do 20. marta 2021. prikupili osnovne podatke i izvršili istraživanje u ovih pet zemalja. To je bio jedan upitnik od 31 pitanja, uglavnom u vezi sa ponašanjem ljudi tokom kovida i njihovim nacionalnim stavovima, njihovim idejama o nacionalnoj povijesti i emocijama. To su, otprilike, osnovne teme koje smo pokrili. Ono što smo htjeli postići ovim istraživanjem je razumjeti taj odnos povjerenja između stanovništva i njihovih vlada, te kako to utiče na ponašanje u vrijeme pandemije. Drugo, razumjeti kakvu ulogu u oblikovanju ponašanja igraju percepcije nacionalne prošlosti i nacionalne ideologije, i razumjeti kako percepcija nacionalne prošlosti izaziva različite emocije u vrijeme pandemije. Uzorak za svaku državu posebno je bio baziran na njihovim posljednjim podacima o popisu stanovništva. S obzirom na različitu veličinu ovih država, u Engleskoj i Njemačkoj smo imali uzorak od 2000 ispitanika, dok je u ostalim bilo po 1000. Podatke je prikupljao *Ipsos Geneva* u svih pet zemalja istovremeno, i oni su koristili svoj sistem prikupljanja podataka, tzv. *ad hoc online* anketa sa njihovim panelistima, koje oni već imaju u bazi podataka. Mi smo se nadali nekakvom reprezentativnom uzorku, uistinu, bila je *quota sampling* metoda, na kraju. Najviše problema je bilo sa jednim profilom, i to u Srbiji – visoko obrazovanih starijih ispitanika – tako da je prikupljanje podataka trajalo nešto duže u Srbiji iz tog razloga. Na kraju smo morali upotrebiti tzv. RIM metodu (*Random Iterative Method*). To su osnovne stvari o samome projektu. Kao što sam rekla, bilo je 31 pitanje sve zajedno, ali neka od njih su bila i otvorena, tako da je projekat prikupio ne samo kvantitativne podatke nego i kvalitativne. Lea će vam prezentirati njen rad koji je uglavnom baziran na kvalitativnim podacima, a mi ćemo imati nekakvu kombinaciju jednog i drugog. Ja ne bih ništa drugo rekla za sad o ovome.

Dakle, kao što sam rekla, bilo je raznih segmenata u ovom istraživanju. Radi samog obima, mi smo se ovdje koncentrirali samo na par tema i ima još puno podataka koje još nismo uspjeli ni taknuti, tako da ćemo se fokusirati na nešto uže probleme. Cijela ideja naših prezentacija je da vam damo jednu komparativnu analizu. Mi ćemo se, uglavnom, usredočiti na Srbiju, ali naš doprinos ovome bi bila ta komparativna strana, vidjeti kako Srbija stoji u određenim temama u odnosu na ostale četiri zemlje. Za detalje i razloge, mi se nadamo da ćemo od vas dobiti više objašnjenja nego što vam

mi možemo dati. Dakle, ja ću početi sa temom utjecaja povjerenja u institucije na cijepljenje ili, da prevedem, vakcinaciju. Ta veza povjerenja u institucije je mnogo prije kovida zabeležena, utjecaj povjerenja u institucije na to kako ljudi pristaju ili ne pristaju na cijepljenje, i zašto, naročito kod novih virusa koji su se pojavili. Vjerojatno se sjećate, u poslednjih 20, 30 godina bilo ih je jedan za drugim. 2002. godine, grupa istraživača u Americi je simulirala teroristički napad na teritoriju SAD, sa virusom velikih boginja i onda je napravila istraživanje, zabilježila reakcije. To je jedno od prvih jasnih istraživanja koja su pokazala vezu između povjerenja u institucije i toga kako se ponašamo u vrijeme pandemije, bez obzira da li je u pitanju teroristički, sigurnosni ili medicinski razlog. Ti istraživači su tu akciju nazvali *Dark Winter*, uvek dramatično... I to istraživanje je dobilo jasnu korelaciju između ponašanja građana i povjerenja u vladu. Oni su rekli da će ponašanje građana biti ključno za sprečavanje širenja zaraze bolesti, te nacionalne vođe moraju istaći povjerenje i trajnu suradnju sa populacijom. Jedno drugo istraživanje se desilo u Holandiji 2009. nakon tzv. svinjske gripe. To istraživanje je uglavnom bilo usmjereno na to kada će populacija prihvatiti nova cjepiva i nove tablete, bilo kakva medicinska rješenja problema. Prvi zaključak je bio da populacije ne prihvataju tako lako nova cjepiva. Uglavnom, većina ispitanika je odbila ta cjepiva, ali su, isto tako, zaključili da su među onima koji bi prihvatili upravo oni koji imaju najveće povjerenje u vlast i institucije. To je još jedno od mnogih istraživanja koje je dovelo u usku vezu povjerenje u vladu i cijepljenje i ponašanje tokom pandemije. 2020. *OECD*, u jednom od svojih istraživanja, dao je jasan savjet svim vladama, a to je tek bio početak pandemije, da sve što nam treba jeste povjerenje. Dobro, mi znamo da to nije sve što nam treba, ali to je bio još jedan savjet gdje se vidi koliko je važno da populacija vjeruje svojim državnim institucijama kako bi se prevazišle te pandemije. E sad, vlada nije jedina institucija za koju je bitno pouzdanje. U istom tom *Dark Winter* projektu, istraživači su doznali da uglavnom politički lideri nisu svjesni niti kakve mjere treba donijeti, niti utjecaj tih mjera u momentima pandemije, i zato su još i tamo rekli da je neophodno da zdravstveni stručnjaci budu glavni savjetnici državnim institucijama, kakva god pandemija da se desi. Ja sam sigurna da je u Srbiji, kao i svugdje u svijetu, kada se god pojavio nekakav predstavnik vlasti da donese neke novosti, da je tu pored bio i nekakav stručnjak za zdravstvo ili javno zdravstvo ili medicinski stručnjak. Fauči je postao legenda, pored Trampa, kao *backup*, na neki način. Lavaca i Farina su već krajem 2020. tvrdili da su kreatori politike eksplicitno tražili savjet stručnjaka i tako opravdavali nepopularne mjere pozivajući se na epistemički autoritet koji se pripisuje stručnjacima. Dakle, povjerenje u državu je bilo jako blisko povezano sa povjerenjem u znanost i znanstvenike.

I to je bio jedan od razloga zašto smo mi jedan deo istraživanja posvetili pitanju *u kojoj meri povjerenje u vladu i znanost utiču na spremnost ispitanika da prihvate cjepivo, te kako se povjerenje u institucije razlikuje u ovih pet zemalja*. Neću ulaziti u detalje, ali mi smo u našem istraživanju operacionalizovali povjerenje u institucije na dva načina: jedan je koje se institucije smatraju pouzdanima, i to je set od sedam institucija koje su se uglavnom spominjale tokom pandemije, a drugi je povjerenje u samu vladu, ali ne generalno, nego da će vlada riješavati probleme pandemije, samo smo se fokusirali na to. Ova druga skala se sastoji od pet izjava na koje se odgovara na Likertovoj skali. Dobro, prva stvar je pouzdanost institucija i aktera. Te institucije koje smo imali u vidu su znanstvenici, lokalna administracija, vlada, ministarstvo zdravstva, *WHO*, poznate ličnosti i religijske i duhovne vođe. Kao što sam rekla, ovo je na Likertovoj skali bilo mjereno od apsolutnog nepovjerenja do apsolutnog povjerenja. Ovdje možemo vidjeti par stvari. Najveći nivo povjerenja je u znanstvenike, u svim zemljama. Drugo, Irska je pokazala generalno najviši nivo pouzdanosti u sve institucije, a Srbija najniži nivo u sve institucije, osim u poznate ličnosti i religijske vođe. To je još uvijek na nivou nepovjerenja, ali je jedan od manjih nivoa nepovjerenja u odnosu na ostale zemlje. Napravili smo analizu glavnih komponenti na ovih sedam institucija, posebno za svaku zemlju. Ne brinite, brojevi nisu bitni sada, ja ću polako pokušati da vas sprovedem kroz ovo. Za svaku zemlju imamo dvije osnovne komponente i tu možemo vidjeti nekakav obrazac. Njemačka, Švedska i Engleska pokazuju jednaki obrazac ovdje u te dvije komponente povjerenja u institucije. Na jednoj strani, ovo zeleno uokvireno, su se našli vlada, zajedno sa znanstvenicima, lokalnom administracijom, ministarstvom zdravstva i *WHO*. Drugi je onaj koji je fokusiran na poznate ličnosti i duhovne vođe. Dakle, u tri zemlje, to su te dvije komponente. Oni koji smatraju vladu, zajedno sa znanstvenicima, pouzdanim i oni koji smatraju više pouzdanima religijske vođe i poznate ličnosti. U Irskoj i Srbiji to je malo drugačije, ali i tu vidimo obrazac između Irske i Srbije. Prvi faktor koji je izvučen je da pouzdanost vlade ide zajedno sa pouzdanošću poznatih ličnosti i duhovnih vođa, a sa druge strane je pouzdanost znanstvenika, *WHO*, ministarstva zdravstva itd. Dakle, kod Engleske, Nemačke i Švedske, prvi faktor se može nazvati *oficijalne institucije*, dok neke religiozne institucije i poznate ličnosti možemo nazvati *alternativnim institucijama*. Međutim, kod Irske i Srbije povjerenje u vladu ide ruku uz ruku sa povjerenjem u religiozne vođe i poznate ličnosti, i taj faktor smo proizvoljno mogli nazvati *nacionalnim institucijama*, s obzirom da i u Irskoj i u Srbiji uloga crkve je nešto drugačija nego u ostale tri zemlje. Drugu komponentu smo nazvali *institucije koje su vođene znanošću*. Čak i ministarstvo zdravstva ima tu sliku da je vođeno znanošću, ali,

naravno, i znanstvenici sami. To je, dakle, pouzdanost u institucije. Drugi segment povjerenja u institucije generalno je povjerenje u vladu. Ova skala od pet se ticala toga da li vlada daje tačne informacije i da li vlada uvijek misli na dobrobit ljudi, da li vlada priznaje greške, daje tačne brojke itd. Posljednja stavka tiče se toga da li bi *WHO* odradila bolji posao od vlade. Mi smo sabrali rezultate i izračunali prosečni skor za svaku državu na ovih pet pitanja. S desne strane crte koja je neutralna su Njemačka, Irska i Švedska, dakle, postoji veće povjerenje u vladu kod njih, dok je Srbija, kao što vidite, ubjedljivo najniža, iako je i Engleska na strani nepovjerenja. Irska ima najveće povjerenje u sve institucije. To je što se tiče povjerenja. U doba kad smo skupljali podatke tek je počelo cijepljenje protiv kovida, i jedno pitanje se ticalo toga da li su ispitanici bili spremni da uzmu cjepivo protiv kovida kad ono postane dostupno, a mogli su da odgovore sa „da“, „ne“ i „ovisi“. I kao što vidite, jedino u Srbiji je ispod 50% uzorka reklo „da“. Takođe, najveći je i postotak ljudi koji su jasno rekli „ne“. Mi smo htjeli vidjeti da li povjerenje u vladu i pouzdanost institucija imaju ikakav utjecaj na to da li su oni spremni uzeti cjepivo ili ne. Radili smo logističku regresiju: ako je sa ove strane crvene linije, onda je utjecaj negativan na cijepljenje, dakle, manja mogućnost da će uzeti cjepivo, a ako je sa druge strane, onda je veća vjerojatnost da će je uzeti. Poćemo prvo sa povjerenjem u vladu. Ono je jasan pozitivan faktor za cijepljenje jedino u Njemačkoj i Srbiji – što je veće generalno povjerenje u vladu, to je veća vjerojatnoća da prihvate cjepivo. Što se tiče onih pouzdanosti institucija, ako se sjećate u Njemačkoj, Švedskoj i Engleskoj bio je faktor povjerenja u oficijalne i faktor povjerenja u alternativne institucije. U te tri zemlje, povjerenje u oficijalne institucije povećava vjerojatnoću da će ljudi pristati da uzmu cjepivo, a povjerenje u alternativne smanjuje tu mogućnost. U Irskoj i Srbiji imali smo drugačije faktore – jedan je bio nacionalni, pouzdanost vlade i religijskih institucija, a drugi je bio pouzdanost institucija vođenih znanostima. U Srbiji, pouzdanost nacionalnih institucija nije značajan faktor, dakle, nivo povjerenja u nacionalne institucije ne utječe na to da li će uzeti cjepivo ili ne. Međutim, u Irskoj je negativan – povjerenje u nacionalne institucije smanjuje mogućnost da pristanu na cijepljenje. Što se tiče institucija vođenih znanostima, tu postoji pozitivan utjecaj, dakle, oni koji više vjeruju u znanost će više biti spremni da se cijepi. Preskoćiću neke stvari zbog vremena i preći na diskusiju. Preskoćila sam direktnu komparaciju koliko ljudi smatraju pouzdanim znanost i vladu. Uglavnom, što se tiče Srbije, povjerenje i u jedno i u drugo imaju pozitivan utjecaj na cijepljenje, međutim, pouzdanost znanosti je mnogo jači faktor nego vlast. Kao što smo videli, Srbija uglavnom stoji izvan drugih, zbog niske pouzdanosti i malog postotka ljudi koji vladu vide kao pouzdanu instituciju kojoj se može vjerovati da

riješi situaciju pandemije. Ono što je nama problematično, tj. što ne razumjemo u potpunosti, je zašto povjerenje u vladu stoji na drugom faktoru nego povjerenje u znanost. U Engleskoj, Njemačkoj i Švedskoj pouzdanost vlade i znanosti je na istom faktoru. Zašto to nije u Irskoj i Srbiji? Sve tri zemlje su nekako uspjele uvjeriti ljude da šta god da rade, rade u skladu sa znanošću. I mi imamo osjećaj da to nije uspjelo dovoljno u Srbiji i Irskoj, da je tu neka odvojenost između te dvije institucije. Ja bih ostala na tome radi vremena, ali vratićemo se na to na jedan ili drugi način. Hvala.

Siniša Malešević

Dablinski univerzitetski koledž

Ja bih da se zahvalim Institutu što je organizirao ovaj okrugli stol, napraviti ću kratak pregled onog što smo radili. Ovaj segment se bavi odnosom između nacionalizma, teorija zavjere i kovida-19. Kao što ćete vidjeti, ove dvije teme su prilično vezane, što, naravno, nije nikakvo iznenađenje. Ono što je nas zanimalo je da istražimo dva nekakva nivoa ovog odnosa. Recimo, ono što je očigledno i bilo je primetljivo odmah na početku pandemije je kolika je moć države, nacionalne države. Države su odmah zatvorile granice, uvele *lockdown*, našle načine da prioritiziraju svoje državljane, u smislu respiratora, zdravstvene opreme generalno i, poslije, kada su se vaccine pojavile, ponovo je prioritet bio na vlastitim državljanima. Prioritet je bio i na *welfare provisions* za svoje državljane koji su ostali bez posla. Vidjeli smo kako taj veberijanski monopol nad legitimnom upotrebom nasilja postane vidljiv preko noći. Do tad ljudi nisu toliko obraćali pažnju na takve nekakve stvari, a čim je došla pandemija, moć države je bila očigledna. Dakle, imamo tu naglašenu institucionalnu vidljivost nacionalizma i nacionalne države. Sa druge strane, što je sociološki još zanimljivije, je taj dirkemovski element svakodnevnih nacionalističkih rituala po cijelom svijetu, a države to, naravno, mogu iskoristiti. Imali smo puno takvih situacija u Italiji, lokalne radio stanice su spontano počele prenositi nekakve događaje iz svakodnevnog života, kako se ljudi žrtvuju za druge, onda su pokušavali pokazati kako je to nešto specifično za Talijane, i ta nacionalna solidarnost je naglašena, postale su popularne te emisije. Slična situacija je i spontano pjevanje tih nacionalnih, patriotskih pjesama sa balkona u Španjolskoj, Kini i nekim drugim državama. Onda smo vidjeli i nekoliko sličnih ritualističkih događaja gdje su se glorificirali medicinski radnici, u Irskoj, u Holandiji je bila ta cijela epizoda, pljesak za medicinske radnike, za heroje. U Britaniji je stogodišnjak, ratni oficir iz Drugog svjetskog rata kapetan Tom počeo trčati u svom dvorištu kako bi skupio novac za zdravstvenu službu *NHS* u Britaniji i postao medijska ličnost, bio u svim

novinama i kasnije dobio *knighthood*. Zanimljiv je taj kontekst u kojem se ove dvije stvari podudaraju, jedna odozgo, druga odozdo. Organizacijski kapacitet države postaje vidljiv i vidimo taj nekakav ideološki mehanizam nacionalne solidarnosti koji je naglašen. Ono što smo mi radili u ovom projektu, pokušali smo uspostaviti vezu između ovoga i identificirali smo neke najpopularnije teorije zavjere u vezi sa kovidom i pokušali smo ih operativno podijeliti na tri kategorije: jake teorije zavjere, koje se fokusiraju na odgovornost pojedinaca: Bil Gejts, Soroš, i neke grupe kao što su muslimani, Židovi, imigranti, vidjećete to sve. Onda imamo srednju razinu teorija zavjere, koje se više fokusiraju na države i neke generalne grupe kao što su znanstvenici, SAD, Rusija ili bog. I onda imamo blažu verziju teorija zavjere (npr. kapitalizam ili Kina), gdje postoji nekakva veza, ali može biti indirektna veza: kovid se pojavio u Kini i kapitalizam ima veze sa svim tim posljedicama, ali je stvar da li je sve to intencionalno, da li je namjerno, koliko je ta veza direktna. U smislu nacionalizma, fokusirali smo se na različite teorije nacionalizma i pokušali operacionalizirati neke od tih tvrdnji u kontekstu povijesti i glavnih nacionalističkih načela. Ovo su generalni podaci: većina ljudi ne misli da je kovid umjetno proizveden, 44% ne misli. Međutim, visok postotak misli da jeste umjetno stvoren, oko 20%, i još 30% ne zna, što je zanimljiv pokazatelj. Na pitanje „Ko je najviše odgovoran za širenje kovida?“ imamo neke od različitih kategorija, gdje je veliki naglasak na Kini, ali imamo i razne druge kategorije, kapitalizam, neko drugi je odgovoran, Bog, Soroš... Zanimljiviji dio za nas su rezultati po zemljama. Kao što se vidi, Srbija potpuno odskače, jer više od 80% ljudi misli da je umjetno proizveden virus, dok je u drugim zemljama oko 20, 30%. Za ovo nam treba vaše objašnjenje. Od ove dvije tabele, prva je zanimljiva jer, kad pogledamo sve odgovore da niko nije odgovoran ili da je neko odgovoran, u ostalim državama se isto pokazuje da naglasak nije na nekim strukturalnim kontekstima, već svako pokušava identificirati nekoga ko je konkretno odgovoran za to. To ne mora da znači nužno da je to teorija zavjere, ali pokazuje potrebu da se identificira neka osoba i da se ona okrivi za kovid. Druga je možda zanimljiva u ovom kontekstu, jer vidimo da u Srbiji 14% ispitanika izražava podršku za jake teorije zavjere i još 26.5% su skloni srednjim teorijama zavjere. Irska je, takođe, prilično visoka u smislu onih koji su orijentirani na teorije zavjere, dok je u drugim zemljama taj postotak mnogo manji. Imamo neke sličnosti između Irske i Srbije. Ovdje smo radili različite analize sociodemografskih varijabli i neću ići u sve to, ali ono što je zanimljivo je ovo – gledali smo povezanost između ovih koji se izjašnjavaju kao vrlo religiozni i političke orijentacije, lijevo i desno. U svim zemljama se pokazuje da su visoko rangirani na religioznosti skloni jakim teorijama zavjere, a ista stvar se vidi i sa političkom desnicom. Tu

Srbija ne odskače, dakle, već je prisutno u svih pet zemalja, samo je u Srbiji veći broj takvih ljudi. Drugi zanimljivi rezultat tiče se toga odakle ljudi dobijaju informacije o kovidu, i postoje razlike između država. Ono što je zanimljivo je da su u svih pet zemalja društveni mediji povezani sa teorijama zavjere. Važan je i mikrokontekst, recimo lokalna zajednica se često pojavljuje, kolege sa posla, dakle, ljudi sa kojima se susrećemo u svakodnevnom životu. U Njemačkoj i Švedskoj se pojavljuju i nacionalni lideri i stručnjaci, uglavnom, ovo su glavni pokazatelji. E sad, kada se fokusiramo na nacionalizam, imali smo određene tvrdnje koje su operacionalizirane u kontekstu različitih teorija nacionalizma i zanimljiv je odnos prema povijesti, naciji, da li je nacija nešto što postoji od početka ili nešto što je moderno, konstruirano; koje su funkcije nacionalne povijesti; i ove posljednje četiri tvrdnje su operacionalizacije Entoni Smitove definicije nacije – da je svijet prirodno podijeljen na nacije, da svaka nacija treba imati samostalnu državu itd. Mi smo to nazvali *klasični nacionalizam*. Napravili smo faktorsku analizu da vidimo koje vrste nacionalističkih orijentacija postoje, koje su dominantne. Da pojednostavim, dobili smo četiri dominantna oblika orijentacije u odnosu na nacionalizam. Prvi je *klasični nacionalizam*, drugi je *primordijalizam*, koji zahvata vjerovanje da je nacija nešto što postoji oduvijek, onda imamo *povijesni koncept nacije* i posljednji je *konstruktivistički koncept nacije*. U svih pet zemalja imamo jaku vezu između teorija zavjere i primordijalizma, što nije iznenađenje, i klasičnog nacionalizma, a nema nikakve veze sa konstruktivizmom, što je logično. U nekim zemljama imamo samo primordijalizam, recimo u Irskoj, a u Engleskoj, na primer, nema primordijalizma, ima klasičnog nacionalizma. Možemo to objasniti, ali nemamo sad vremena. Drugo što smo gledali su kvalitativni odgovori na otvorena pitanja. Jedno pitanje je bilo „Ko su heroji i negativci tokom pandemije?“ i mi smo se fokusirali na negativce, jer tu dobijamo odgovore koji su uglavnom u kontekstu teorija zavjere. Svugdje su postojali takvi odgovori, ali u Srbiji su oni dominirali. Imamo mnogo ovakvih odgovora gdje se identificiraju različite grupe: Amerikanci, Kinezi, Jevreji, duboka država, Soroš, Gejts, NATO, kapitalistički farmaceutski sistem... „*Virus je nametnut iz političkih i ekonomskih razloga. Oni koji su stvorili koronu i profitirali od toga. Samo sloga Srbina spasava. Ujedinjeni sa predsjednikom Vučićem. Jedini čovek koji je ujedinio naciju posle Nemanjića*“. Zanimljivo. Pitanje je zašto Srbija toliko odskače od ostalih u teorijama zavjere, iako je taj konspirativni način razmišljanja prisutan i u drugim državama. Vidimo i jaku vezu između primordijalnog koncepta nacionalizma i jakih teorija zavjere i, kao što sam rekao, visoki stupanj religioznosti i desna politička orijentacija je povezana sa jakim teorijama zavjere. Toliko od mene.

Lea David

Moj deo u ovom projektu se fokusira na upotrebe istorijske prošlosti i na koji način su, ustvari, ljudi poredili situaciju sa koronom sa događajima iz prošlosti. Ovo je sve jako kratko, tako da ću preleteti. U teorijskom smislu sam ovo koncipirala, čitavu pandemiju, kao vrstu krize. U tom smislu, ono što je za istraživanje bitno je da se kriza odnosi na određeno iskustvo vremena, tj. najvažnije u ovom kontekstu je da su prostorna i vremenska dimenzija poremećene. To je važno za način na koji ljudi percipiraju prošlost i sadašnjost i kako se odnose prema prošlosti. U tom smislu, društveno ili kolektivno pamćenje i kriza kovida-19 su u zanimljivom odnosu i može se reći da postoje četiri struje ili četiri načina na koje mi možemo danas da pričamo o kolektivnom sećanju i krizi. Prva stvar, i ja ću ukratko o tome pričati, su istorijske analogije, odnosno, na koji način su ljudi povezivali krizu kovida-19 sa različitim istorijskim događajima i zašto su uopšte pravili te paralele. Drugi način na koji su povezani društveno pamćenje i kovid su komemoracije. Naravno, mi znamo da su u tom trenutku sve komemoracije morale da budu prekinute, da budu prebačene *online*, ako pričamo o Holokaustu, ako pričamo o komemoracijama na dnevnom/godišnjem nivou, sve komemoracije su morale da se izmene. Treća stvar je da je počela komemoracija žrtvama korone, dakle, to je još jedan oblik ili sloj kolektivnog sećanja koji se tek sad formira. I poslednji je to sećanje na doba korone, mi već danas možemo da kažemo da je korona iza nas, i neke nove lošije stvari ispred nas, možemo da vidimo kako ljudi pričaju o tome šta je bilo pre dve godine: „*zlatno doba, kad smo svi zajedno krečili kuću, kako je bilo divno, svima nam je bilo super, konačno porodica zajedno, mogu da okačim sliku...*“ I, naravno, taj narativ se menjao: „*jao, ne mogu više da kuvam, jao, samo da mogu da putujem*“ itd. Interesantno je gledati na koji način će se formirati sećanje na ovaj čitav period. Što se tiče istorijskih analogija, ovaj projekat je, u neku ruku, počeo sa njima. Sećate se kako smo na početku svuda na vestima, u novinama i na televiziji, mogli da vidimo da je jedna od prvih floskula koje su bile dostupne bila „*mi smo u ratu*“, a onda se to kasnije usložnjavalo na dva različita nivoa. S jedne strane, imali smo političare i elitu, poznate ličnosti, koji su situaciju sa koronom poredili sa različitim događajima iz prošlosti, tipa Holokaust, Prvi i Drugi svetski rat, bombardovanje, Korejski rat... Naravno, uvek su događaji iz prošlosti bili upotrebljavani u odnosu na kontekst. Međutim, postoji i drugi sloj koji je više bio okrenut ka pandemijama iz prošlosti – AIDS, SARS, španski grip, za koji do tada većina ljudi nikad nije ni čula, a onda, odjednom, svi pričaju o tome. Sada ću ukratko prikazati šta se pojavljuje u istraživanju. Ono što nas je interesovalo je da razumemo koje su istorijske

analogije koje ljudi koriste i u kom cilju. Do sada smo imali utisak o tome kako o koroni pričaju političari i šta nam se nudi u dnevnom diskursu, a ovde nas je zanimalo da li i mi, obični ljudi, pravimo ista poređenja ili je to samo nametnuto od gore. Naravno, jako je teško uspostaviti tu korelaciju i reći da ljudi sami tako razmišljaju ili su pod uticajem onoga što su čuli. To je jedan metodološki problem, ali je manje bitan za ono što hoću da kažem. Postoji četiri glavne operativne kategorije koje smo napravili u odnosu na te istorijske analogije u anketi. Pitanje je bilo „Koji događaj iz prošlosti vas najviše podseća na kovid-19?“ i mi smo odgovore podelili u četiri kategorije. Prve dve kategorije su *nedavni istorijski događaji*, to smo uzeli generacijsku jedinicu, događaje u poslednjih 50 godina koje su ljudi možda proživeli, i *davni istorijski događaji*; razdvojili smo ova dva, jer nije isto ako neko pominje NATO bombardovanje od pre 20 godina ili Drugi svetski rat od pre 70 plus. Jer, ako pričamo o Prvom i Drugom svetskom ratu, to znanje o prošlosti se kanališe kroz udžbenike i komemoracije, ono što se naziva *nation-state sponsored memorization projects*. Druge dve kategorije su *događaji u vezi sa epidemijama i prirodnim katastrofama*, dakle, tu spadaju ljudi koji pominju da je ovo što se danas dešava vrlo slično AIDS-u ili nekim epidemijama iz prošlosti, i *događaji u vezi sa ratovima*. Ta distinkcija je vrlo važna, jer smo tu dobili najinteresantnije rezultate. Na ovom grafikonu vidimo procenat ljudi koji su pominjali istorijske događaje u različitim zemljama. Bilo je 7000 ispitanika, to je otvoreno pitanje, u proseku 30% ljudi odgovara na ta pitanja, ostali samo prelaze. Međutim, ovde se vidi da Srbi, naravno, prednjače. Ja ću odmah da krenem na zaključke, jer me mnogo više interesuje šta vi imate da kažete. Ono što je interesantno je da istraživanje sugerise da su oni koji koriste istorijske analogije, i to sve ove četiri kategorije (nedavni događaji, daleki događaji, epidemije ili ratovi), svi skloniji vakcinaciji. Zašto se ovo dobija, ne znam da vam kažem. Pokazalo se da je nacionalna prošlost relevantna i za teoretičare zavere i za one koji su spremni da se vakcinišu. Dakle, važno je kako se ta prošlost tumači. Očigledno postoji neka korelacija u načinu na koji ljudi objašnjavaju sadašnjost ili stvarnost kroz paralele ili događaje iz prošlosti. Dalje, i literatura i anketa sugerisu da upotreba istorijskih analogija u vremenima krize ima dvostruku svrhu. S jedne strane, političkim elitama one služe kao sredstvo za oblikovanje i nametanje određenih emocija zarad promovisanja različitih političkih agendi. Znači, potpuno je jasno da ako političar kaže „*ovo je isto kao što je bilo NATO bombardovanje*“, on ima želju da ljude koji to slušaju dovede u emotivno stanje koje bi eventualno moglo da kanališe određeno ponašanje. Dakle, to je uvek vezano i za emocije i za ponašanje. Sa druge strane, ljudi koriste istorijske analogije da bi pričali o svojim emocijama i da bi shvatili krizu. To znači da će oni čije su

emocije podstaknute ekonomskim faktorima, npr. strahom od nezaposlenosti i siromaštva, verovatnije koristiti analogije u vezi sa ratom. I iako svi koji pominju prošlost imaju različite nivoe i spektrom osećanja: oni mogu da budu optimistični, puni nade, mogu da budu anksiozni, u strahu, dakle, vrlo širok spektar, ali potpuno drugačije objašnjavaju svoje emocije. Tako da oni koji spominju sve što je u vezi sa ratom su mnogo više zabrinuti za ekonomsko stanje, „*ostaću bez posla, kako će deca da idu u školu, škola je zatvorena*“, za razliku od onih koji situaciju porede sa bilo kojom epidemijom iz prošlosti. Recimo, u Srbiji ima dosta odgovora u kojima se spominje variola vera, ali i grip, kuge, sve i svašta... Oni mnogo više razmišljaju i daju obrazloženje o svojim emocijama na konto svog medicinskog stanja i brizi za okolinu: „*plašim se da se ne razbolim, svi će patiti*...“. Dakle, potpuno je drugi fokus i način na koji oni objašnjavaju svoja osećanja.

Ana Đorđević

Hvala Vam, Lea. Time smo završili s ovim delom koji je predstavljao tim iz Dablina i Londona. Ostalo je još četiri govornika u ovom delu, nakon čega ćemo preći na kratku pauzu, a onda sledi drugi deo, i tek na kraju ide diskusija, da bi bilo zaokruženo. U ovom delu će izlagati profesori Aleksej Kišjuhas, Jelena Pešić, Rastislav Dinić i Tamara Petrović Trifunović koja je na zoom-u, ja se nadam. Dakle, profesor Aleksej sa Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, imate reč.

Aleksej Kišjuhas

*Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu*

Dobar dan, ja sam Aleksej Kišjuhas, još jednom, vanredni profesor na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Teorijska sociologija je osnovna oblast mog interesovanja i stvarno mi je veliko zadovoljstvo što sam danas ovde sa vama, hvala Institutu na pozivu, a posebno profesoru Maleševiću. Moje izlaganje će biti možda za nijansu neformalnije, ali ja ovaj susret nisam shvatio kao naučnu konferenciju nego kao jedan okrugli sto ili dijalog. Iako nemam eksplicitno empirijsko istraživanje na ovu temu, a bavim se teorijskom sociologijom, izneo bih nekoliko teorijskih ideja na temu zbog koje smo se danas okupili, i još jednom bih se zahvalio što ste nam preneli rezultate ovih istraživanja, od kojih ne znam koje mi je interesantnije, kada je reč o poverenju, kada je reč o nacionalizmu i kada je reč o istoriji, u najširem smislu, ili odnosu prema prošlosti, a sve referišući na kovid. Pozvao bih nas sve zajedno da se prisetime prvih dana po izbijanju pandemije, ili meseci, kada su zaista, kao što ste i Vi rekli u uvodu, mnoge države

proglasile unilateralne mere u borbi sa pandemijom, i one evropske države, ne zarezujući Evropsku Uniju. Uvedene su restrikcije na uvoz medicinske i druge robe, međunarodni saobraćaj je zaustavljen, solidarnost, kooperacija i tako dalje, su delovale kao jalove fraze u sveopštem grabežu za testove, maske, respiratore, kasnije vakcine itd. I zaista, nacionalne države su se bile zatvorile u svoje granice u tih prvih par meseci. Čak i osnovne analitičke jedinice, što je meni bilo neobično zanimljivo, po onim tužnim top listama zaraženih i preminulih, su bile države-nacije, a ne, na primer, regioni ili gradovi ili kulture, recimo, pa da poredimo individualističke i kolektivističke kulture u tom odnosu prema dodirivanju i susretima, naravno, bez stereotipizacija. Oboleli građani sveta su postali jedino građani svojih država, pa i u statistikama, a sve to uprkos jednoj neverovatnoj, ali istinitoj činjenici da korona virus ne zna za granice i nacionalne države. I u tom smislu, i ja smatram da je nacionalizam isplivao kao svojevrсна totalna ideologija, rečima Karla Manhajma, gde mi nacionalizam i ne prepoznajemo kao partikularnu ideologiju, već su nam države-nacije postale jedan prirodan okvir u kojem razmatramo politiku, kulturu, pa čak i korona virus. I sa tim u vezi zaista je ispravan stav profesora Maleševića da je u pitanju jedna dominantna ideologija modernosti i da ne vidimo neretko dalje od nje. I bez obzira na to što su nacije konstruisane ili izmišljene, kako je pisao Anderson, jer znamo da su hiljadama i hiljadama godinama unazad ljudske političke zajednice bile klanovi i plemena, a nakon toga multietnička i višenacionalna carstva. Nacionalna država jeste kuriozitet modernosti, ali odgovara jednom urođenom tribalizmu. Međutim, ako se poslužimo teoremom sociologa Vilijama Tomasa, da ako ljudi definišu stvari kao realne, one su onda realne po svojim posledicama, nacije jesu postale realne po svojim posledicama, pa čak i u javno-zdravstvenom aspektu borbe sa korona virusom. I zanimljivo je, kao što ste Vi pomenuli, jedno uokviravanje ili jedan *framing* epidemije kao rata – rat sa virusom, borba sa virusom, rat sa nevidljivim neprijateljem itd. Kad je reč o Srbiji, imali smo razne aspekte ove priče. Na primer, imali smo svojevršno reklamiranje nacionalnog prestiža, što je jedan važan aspekt u veberijanskoj analizi makroistorije geopolitike Rendala Kolinsa, sociologa. Ovo je posebno bilo prisutno u vezi sa nabavkom vakcina, kada je Srbija prvobitno nabavila poveći kontingent kineskih vakcina za razliku od mnogih drugih evropskih država, pa je medijski široko reklamirala ovu činjenicu kao međunarodni prestiž jedne geopolitički neutralne Republike Srbije. Geopolitika se vrlo eksplicitno umešala i u preferencije vakcina u ponudi – američke, kineske ili ruske, među građanima Srbije. I zaista je bila jedna rasprava kod aparata za vodu po firmama: „*A koju ćeš ti primiti? Američku ili rusku ili kinesku, ili nema veze?*“ Kao što je neko rekao, svaki put kada odabiramo koju

vakcinu ćemo primiti, korona virus umre od smeha. I ljudi su se zaista razlikovali i opredeljivali po tom pitanju u skladu sa ideološkim svetonazorima, pre svega. Niko od nas nije profesionalni imunolog, ili kako već. I sad, etnonacionalizam u Srbiji, što može biti deo odgovora na sjajna pitanja koja ste vi postavili, istovremeno prate i snažna antizapadna osećanja, što je umanjilo poverenje u vakcinu, pa čak i samo verovanje u postojanje korona virusa kao jednu Zapadnu zaveru i izložilo građane brojnim teorijama zavere. Jednostavno rečeno, i nacija i ideologija su ostale veoma važne, a kao što vidim po vašim rezultatima, posebno važne u Srbiji. Istovremeno, mnogi nacionalisti u Srbiji su se obradovali, posebno u prvih šest meseci, tom navodnom slomu Evropske Unije i međunarodnog poretka, zbog ovog povratka nacionalne države, nekakvog suverenizma, obnove nacionalne države u dobu nakon pandemije, „*ništa više neće biti isto*“ itd. Država-nacija se vratila na velika vrata i tvrdilo se da niko istinski, u trenutcima krize, ne može da bude kosmopolita ili građanin sveta, jer se ljudi pred krupnijim izazovima radije vraćaju u okvire svoje države-nacije, da ne kažem u toplinu svog sela ili parohije, zbijaju redove, o čemu su pisali još sociolozi Georg Zimel i Luis Kozler u „Funkcijama društvenog sukoba“, što sve znamo. A verovatno su u pitanju evoluirani kognitivni mehanizmi, jedna distinkcija *mi-oni*, jedna gotovo univerzalna ksenofobija, bilo je i sinofobije u početku prema Kinezima itd. Ali, sadržaj ove distinkcije prema strancima i prema drugima koji su nam to doneli, popunjavaju nacionalne države sa svojom organizacijom i ideologijom, pre svega, nacionalizma. E sad, ulećem u fazu koja je možda vrsta mog stava, ne mogu da kažem da imam argumentaciju, ali pokušaću da je teorijski obrazložim. Da li su onda globalizacija i kosmopolitizam na respiratoru, na veštačkim plućima? Ja mislim da ne. I jednako tako bih nas pozvao da se prisetime, i emocije su figurirale kao vrlo važan aspekt u vašim istraživanjima i zbog toga ih smatram neobično važnim. Dakle, prisetime se empatije koju smo, bar u prvim mesecima pandemije, osećali prema lekarima koji spavaju po ordinacijama, sa nagnječenim licima od maski, bez obzira na to da li su iz Vuhana, Bergama ili Njujorka. To se zaista šerovalo i čini mi se da je malo ko rekao, ponavljam, u tim prvim mesecima, „*Ma baš me briga, to je neki kineski lekar, italijanski penzioner*“, u onoj crnoj, nažalost, kesi. I ja mislim da u pitanju nije naivna stvar i da sociologija mora mnogo više pažnje da obrati na to, pa i iz perspektive sociologije emocija ili radova sociologa poput Džonatana Tarnera itd. Jer svi mi, ljudska društvena bića, prirodno smo obdareni i univerzalnim i evoluiranim osećanjima empatije, milosrđa, sažaljenja, saosećanja i upravo nam to svojstvo omogućuje da proširimo svoj krug empatije na osobe koje ne pripadaju našoj porodici, klanu, plemenu. Bez namere da perpetuiram mit o plemenitom divljaku, i arheološki dokazi

pre nekoliko desetina hiljada godina ukazuju na to da su se ljudi itekako brinuli o svojim bližnjima, uključujući i one sa invaliditetom. Imamo ostatke kostiju ljudi sa deformitetima, koji bez nege mnogih u grupi, ne samo srodnika, već čitave zajednice, nikada ne bi doživeli toliku starost, toliku dužinu butne kosti. Naravno, to nam je jasno, jedan globalni kosmopolit-ski duh saradnje nigde nije bio očigledniji nego u nauci. Naučnici pripa-daju različitim državama, nacijama, etnicitetima. Nauka je bila jedan kolektivni, saradnički, globalni poduhvat. Na jednom mestu na planeti je sekvenciran genom virusa, na drugom otkrivena struktura tih bodlji, na trećem lekovi, vakcine, sve uz međusobna čitanja i citiranja. I to je bio moj pomalo optimistički utisak, znanje se zaista nesebično širilo po globusu i niko nije zapitkivao koji naučnik pripada kom etničkom plemenu, već ka-kvi su mu dokazi ili kakvi su joj argumenti. Tomas Pejn, revolucionar, još 1778. poručuje: „Filozof iz jedne države ne vidi neprijatelja u filozofiji dru-gre države. On zauzima svoje mesto u hramu nauke i ne pita ko sedi pored njega“. I sad, šta danas, da vratim nazad? Izazovi postoje, ali čini mi se da iste one sile koje su stvorile vrednosti kosmopolitizma ili globalizma, a to jesu mobilnost, povezanost, trgovina, urbanizacija, demokratija, obrazo-vanje, prava čoveka i građana, neće nestati same od sebe nakon što jednom pobedimo taj virus. I suprotno, to je pokušaj moje poente, dirkemovske pre svega. Ljudima izolovanim po svojim stanovima i državama nedosta-jalo je upravo više slobode, kretanja, međusobne povezanosti, kupovine, putovanja... I to smatram neobično važnim. I zato možemo postaviti sle-deće teorijski važno pitanje: *gde se dede masovna panika i društveni kolaps?* Suprotno zapletima iz naučno-fantastičnih filmova ili horora, ljudi u doba ove zaraze, ipak, nisu u ruljama lomili izloge, pljačkali prodavnice, da ne kažem silovali i ubijali, spaljivali tuđe automobile, obijali tuđe stanove... Zapravo, krajnje uredno su, na početku, čekali u redu, na pristojnoj fizič-koj distanci, sa maskama na nosu, sa lateksom na prstima, kada je nacio-nalna država promovisala ovakvo ponašanje vrlo tvrdo i čvrsto. U Srbiji se to vrlo brzo, nažalost, rasfućkalo. Čak se i nasilje, sa izuzetkom nasilja u porodici, nije uvećalo, verovatno i smanjilo. Dakle, umesto sloma jednog moralnog poretka, po jednoj fikciji prirodnog stanja iz, ne znam, Levijata-na, biće da je izostao jedan kolektivni rat svih protiv svih. Dakle, dok se nije umešala politika ili politizacija, prisustvovali smo jednoj eksploziji so-lidarnosti, pomaganja, poštovanja, ljubaznosti, poverenja, humora, kao što je govorio Koze. Ljudi su po zgradama ostavljali poruke da će otići u na-bavku za starije komšije, organizovali besplatne koncerte, napolitanska mafija se organizovala da pomogne sugrađanima u Napulju. Šta ja vidim u tome? Pošto je ljudska priroda zaista obdarena i osećanjima empatije i solidarnosti, ljudi su tokom pandemije jedni prema drugima bili dobre

komšije. Kao što ste naveli, aplaudirali smo lekarima (iako nacionalistički element svega toga jeste krajnje zanimljiv) emotivno pevajući sa terasa u ritualu kolektivne uzavrelosti, *collective effervescence*, Dirkemovim rečima. I time završavam, znam da ste i Vi, profesore, o tome pisali, osnovno pitanje teorijske sociologije je *šta ljude drži na okupu?* Kako to da se oni ne rasprše u masu sebičnih, izolovanih, *laissez-faire*, atomizovanih pojedinaca koji su zainteresovani jedino za sebe i svoj interes? Što ne nastupi smrt društva i što nije nastupila tokom pandemije? Na kraju krajeva, kako je društvo uopšte moguće? Otkud taj misteriozni prećutni društveni ugovor među ljudskim životinjama, šta čini taj društveni lepak? U pandemiji, ljudi su postali uplašeni, užasnuti i teskobni, izazov korona virusa je učinio da se pribojavamo kolapsa prvo zdravstvenog sistema, zatim i ekonomije, čime su nas stalno plašili, ali i sloma društva u celini. Izolovani, karantini-rani u dobu kada svaki susret, poljubac, dodir predstavljaju rizik. Još samo ovaj detalj, to je bilo zanimljivo ne samo za Srbiju, krivca za pandemiju su videli u našem modernom, sekularnom, urbanom životu, kao neku osvetu Majke prirode, kao da smo misteriozno naljutili jednako misterioznu Majku prirodu. Kao i u slučaju države-nacije, naivno i romantičarski se govorilo o povratku na jedno udobno i bezopasno selo ili barem na vikendice van grada. Ali su ljudi ostali na okupu, čak iako su bili izolovani po betonskim soliterima. Ostali su organski solidarni, i zato nama ne treba povratak na selo ili u prirodu već nam treba povratak ljudskoj prirodi. To je moja neka vrsta pomalo hipi opaske. Ali, prema lekaru i genijalnom sociologu sa Jejla, Nikolasu Kristakis, u ljudskoj prirodi postoji nacrt ili *blueprint* za društvo, i jedan univerzalni *social suite* ili društveni paket koji nas takvim čini. I tu se vraćam na Dirkema, Golfmana, Kolinsa i druge, koji su tvrdili da upravo periodični ili ritualni društveni susreti čine društvo mogućim. Ja trenutno pišem rad o ovim aspektima, poreklu socijalnosti ili društvenosti, o značaju rituala slobodnog vremena, za funkcionisanje društva, pa i za društvo samo. I sad zaista završavam. Sa druge strane, kafići i restorani su vrlo prijatna, ugodna, poznata mesta, što i mentalno ili kognitivno doprinosi lažnom osećanju sigurnosti i bezbednosti. „*Kako može da nam naudi nešto što je toliko prijatno?*“ I u tom smislu, pandemija je izbrisala jednu vrlo važnu kategoriju društvenih odnosa među ljudima, bilo bi zanimljivo kako je to bilo u Srbiji, a to su površna poznanstva ili tzv. slabe društvene veze, rečima Marka Granovetera. Dakle, ljude sa periferije našeg društvenog života, a koji su neobično važni jer od njih dobijamo ključne informacije o poslu, zdravlju, politici, kulturi, seksualnim partnerima, emotivnim... E te slabe veze su gotovo uvenule nakon zatvaranja lokala koji su ih činile mogućim, tih tzv. trećih mesta (prvo je kuća, drugo je posao). I tu vidim jednu vrstu kulturne odmazde zbog zatvaranja i

političkog straha – mi smo imali nasilje na ulicama Beograda, nakon što je predsednik Vučić najavio novu turu zatvaranja, pa je od nje brzo oduštao i na kraju smo bili najotvorenije društvo u tom smislu, verovatno u čitavoj Evropi. Na kraju, ja se u potpunosti slažem sa inače kontraintuitivnim stavom i sjajnim argumentima profesora Maleševića da se globalizacija i nacionalizam razvijaju zajedno kroz istoriju i da su dve društvene činjenice koje su ključne za pojavu rata, a tu je zanimljivo analizirati „rat“ protiv virusa, društvena organizacija i ideologizacija. I zbog čega su i ratovi i nacionalizam tu da ostanu, pa i u pandemiji i nakon nje; pogledajmo Ukrajinu, nažalost. Ali prvobitne reakcije na pandemiju bile su upravo u duhu primordijalističkih, etnonacionalističkih poruka o slomu globalizacije, slomu globalnog poretka koji mi ovde jedva čekamo i prizivamo, a on nešto nikako da dođe. Slomu Zapada, na kraju krajeva. Ali reći da su globalizam i internacionalizam izgubili svoju privlačnost, jer su nacionalne države tokom pandemije zatvorile svoje granice, meni je isto kao reći da su kafane izgubile svoju privlačnost zato što su zatvorile svoja vrata. A siguran sam da to nije slučaj. I da taj misteriozni fluid jedne organske solidarnosti, ili solidarnosti po razlikama a ne po sličnostima, zaista ostaje važan za funkcionisanje društva i posle pandemije. Izvinite za ove malo kreativnije opaske bez konkretnih istraživanja, ali to su bila prosto moja razmišljanja na temu, kada ste mi rekli da pričamo o nacionalizmu, kovidu i tim podacima.

Jelena Pešić

*Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu*

Dobar dan, hvala Vam, Ana i hvala domaćinima. Moje izlaganje će predstavljati jednu vrstu ekskursa u odnosu na ovu ostalu temu. Naime, u okviru projekta koji je organizovao Filozofski fakultet u Beogradu „Čovek i društvo u vreme krize“, postojala je jedna ambiciozna zamisao da istraživači i profesori obrade iz različitih aspekata problem krize koju je izazvala pandemija i, kao rezultat toga, proizvedeno je 20 zbornika radova. Jedan od njih je onaj u kojem sam ja učestvovala, „Pandemija, društvo i simbolički poredak: javni diskursi u/o krizi“ čija je urednica profesorka Ivana Spasić. Konkretno, ja sam se u okviru ovog zbornika bavila neoliberalnim diskursima, tj. upotrebom neoliberalnih diskursa u javnoj sferi u Srbiji, i to upotrebom tih diskursa bilo od strane predstavnika vlasti, koji su sprovođili mere, ili od strane ljudi ili aktera koji su pokušavali da ospore te mere. Prvo pitanje, zbog čega neoliberalni diskursi? Aleksej je lepo rekao da je kriza, na neki način, redefinisala ulogu države, barem na početku

krize, bilo je jasno da ona neoliberalna mantra o razvojnosti države i ekonomiji više ne može da stoji. Dakle, da su države morale da redefinišu svoju ulogu, da suspenduju tržište, zatvore granice, ograniče kretanja stanovništva, robe, ljudi, da preuzmu upravljanje privatnim zdravstvenim sistemima kao i javnim. Dakle, sve je govorilo da ono što je bio stari svet prosto više ne stoji. Međutim, mene je zanimalo šta se u takvoj situaciji dešava sa diskursima koji su do tada cirkulisali, da li je ta promena u realnom načinu na koji je regulisano društvo praćena ideološkom legitimacijom u javnoj sferi. I u tom smislu smo se mi bavili slučajem Srbije. Pri tom, moram da kažem da čitav dijapazon diskursa koji su mogli da dođu u obzir ja nisam uzela u obzir, pogotovo kad je reč o načinu upravljanja ekonomijom, time se bavila moja koleginica Dunja Poletić Ćosić; koleginica Tamara Petrović koja će nakon mene izlagati se zapravo bavila takmičarskim diskursima i ona je malo više u ovoj vašoj temi. Ono što je predstavljalo jednu vrstu problema sa kojim je trebalo krenuti u istraživanje je činjenica da su mere u Srbiji imale ogromnu amplitudu, od početnih mera koje su podrazumevale strogo zatvaranje stanovništva i regulaciju i ekonomskih aktivnosti i kretanja stanovništva do mera koje su, možemo da kažemo već od jeseni 2020., potpuni *laissez-faire* pristup, kada mera gotovo da nije ni bilo. U tom smislu, diskursi koje su predstavnici vlasti upotrebljavali nužno su morali da budu različiti u te dve faze. Međutim, ono što ih je spajalo, a meni se čini da je to interesantno, je upotreba jedne metafore, a to je *metafora države kao roditelja*. I ta metafora se u prvoj fazi upotrebljava u okviru jednog paternalističko-represivnog diskursa, gde se predstavnici vlasti prikazuju kao vrsta aktera koji preuzimaju ulogu roditelja. Na čemu je počivala ova strategija diskursa? Ona je počivala na izdvajanju određene društvene grupe kao inherentno ranjive, to su bili stari ljudi, da bi onda država mogla da se predstavi kao njihov staratelj. Drugo je da je uz tu starateljsku ulogu brižnog roditelja išla i pretnja represijom, koja je imala za cilj da odgovornost za mere prebaci sa donosilaca političkih odluka na pojedince. I na temelju te infantilizacije jedne društvene grupe, koja je omogućila da se ta paternalistička uloga države legitimizuje, dolazi potom polarizacija kategorije stanovništva. Dakle, nezaštićeni stari se polarizuju nasuprot neodgovornih mladih, što onda omogućava da država preuzme ovu represivnu ulogu. I ono što je takođe interesantno, ove dve strategije su praćene i trećom, a ta treća je strategija proizvodnje straha, u kojoj su ulogu imali predstavnici medicinskog dela Kriznog štaba. E sad, kad je reč o ovoj paternalističkoj strategiji, ja ću samo da pročitam nekoliko citata koji su meni bili interesantni. Već 15. marta 2020. u izjavi Aleksandra Vučića mi nailazimo na primer upotrebe ove strategije: „*Neće stradati naša deca, stradaće naši roditelji. Dragi, penzioneri, ne moram da vam govorim koliko vas volim. Ne*

izlazite nigde, biće problema u svemu ovome. Molimo vas da ostanete u svojim domovima. Vi ste meta ovoga napada“. Dakle, on preuzima ulogu brižnog roditelja. Već sutradan, Ana Brnabić kaže: „*Molim vas za disciplinu, posebno starije sugrađane. Nemojte da izlazite napolje. Nemojte da nas terate da uvodimo policijski čas i vojsku i policiju izvodimo na ulice i u potpunosti zabranimo slobodu kretanja. To je najdrastičnija moguća mera i ni ja ni predsednik ne bismo želeli da je implementiramo*“. Dakle, već imamo ovaj represivni element koji dolazi, i naravno, ako se setimo kakvu ulogu je imao Krizni štab, sada ću pročitati sadržaj SMS poruke koja je kružila među ljudima koji su na mobilnom operateru MTS, gde je Krizni štab poslao poruku: „*Situacija je dramatična. Približavamo se scenariju Italije i Španije. Molimo vas da ostanete kod kuće*“. Dakle, oni su tu da proizvode strah i time ova paternalističko-disciplinujuća uloga države postaje potpuno normalizovana. Kao što sam rekla, druga faza pandemije obeležena je potpunim *laissez-faire* pristupom, mere praktično nisu ni postojale, i potrebno je bilo osmisliti jednu drugačiju strategiju prodavanja svega ovoga. Kao što sam rekla, tu postoji jedna vrsta kontinuiteta sa onom metaforom države kao roditelja, s tim što se država sad odriče svoje roditeljske uloge, dakle metafora da država nije roditelj. I ova strategija takođe ima dve komponente: prva je *individualizacija odgovornosti* za pridržavanje mera, čime se minimalizuje uloga države, a druga komponenta je *pretnja disciplinovanjem*, ali ovoga puta disciplinovanje nije povezano sa represivnim mehanizmima, sa upotrebom sile, već sa upotrebom komercijalnih tržišnih mehanizama i strategijama komercijalizacije zdravstvenih usluga. Sada ću opet pročitati primere upotrebe ove strategije. Prvi je izjava Ana Brnabić 10. marta 2021.: „*Ali ponavljam, država nikome nije ni otac ni majka. Odrasli ljudi imaju odgovornost da brinu o sebi i bližnjima. To što možda radi kafić, ne znači da svi treba da idemo u kafić. To je zaista individualna odgovornost*“. Kada je reč o ovom disciplinujućem elementu, pročitacu tvit Dragana Šormaza, poslanika SNS-a, koji kaže: „*Dovoljno se zna o virusu. Sve mere treba ukinuti, ostaviti mere maski i rastojanja kao preporuke. Svima koji se razbole naplatiti lečenje, osim trudnicama, penzionerima, maloletnima i socijalnim slučajevima. Bolnice bi bile manje opterećene, a disciplina daleko veća*“. Dakle, vidimo da postoji jedna vrsta diskontinuiteta, ali na neki način i kontinuiteta. E sad, ono što je meni bilo interesantno je da su neoliberalni diskursi bili upotrebljavani i od strane onih koji su date mere osporavali. Njih je bilo puno, od eksperata do pripadnika političkih partija. Osnovna diskurzivna strategija koju sam izdvojila je strategija *individualizacije prava*. Dakle, dok ovde imamo individualizaciju odgovornosti, ovde imamo individualizaciju prava. Ona počiva na tome da se povezuje aktivizam ljudskih prava sa problemima koje pandemija može doneti, kada je

reč o neometanom funkcionisanju tržišta i demokratije. Dakle, povezuju se ljudska prava i slobode sa problemima demokratije i tržišta, odnosno narušavanjem njihovog funkcionisanja. Ova strategija je bila upotrebljavana od strane svih aktera, od političke levice do političke desnice, međutim najizraženija je bila kod pripadnika desnice. Pročitacu dve izjave, jedna je izjava Boška Obradovića, lidera konzervativne stranke Dveri: „*Ja nisam antivakser, moji roditelji su vakcinisani, ali svako ima pravo po Ustavu da odluči za sebe. Ja sam svima rekao, čak i mojim najbližim članovima porodice 'preuzmite odgovornost za svoje odluke, rizik je i u jednom i drugom slučaju'*“. Ili, saopštenje organizacije Dosta je bilo koja kaže: „*Vlastima u Srbiji je potrebno poslati jasnu poruku da prestanu da se igraju sa našim životima. Slobodom, našim izborima, prihodima, obrazovanjem naše dece uz pomoć tzv. mera zatvaranja koje ne postižu nikakve efekte u proklamovanoj borbi protiv korona virusa, a istovremeno prave ogromnu štetu srpskim porodicama i budžetu Republike Srbije*“. Ono što je meni bilo interesantno kada pogledamo ove diskurse, vidimo da postoji izvesna homologija između diskursa koje su upotrebljavali predstavnici vlasti i diskursa koje su upotrebljavali oni koji su mere osporavali. Ta homologija se temelji na socijal-darvinističkoj viziji društva, koja se nalazi u osnovi neoliberalnog poimanja društva i načina na koji se ono reguliše. Kolektivni oblici solidarnosti bivaju zamenjeni individualnim oblicima koji, bilo da su racionalni ili iracionalni, počivaju isključivo na tome da pojedinci rade u sopstvenom interesu. Ono što je interesantno je da ove strategije, zapravo, prikrivaju još nešto, a to je strukturno nasilje koje kriza izaziva nad društvenim grupama. Naime, ona prikrivaju činjenicu da mnoge društvene grupe nemaju strukturne, biološke, ekonomske, edukativne, kulturne mogućnosti da na isti način izbegavaju opasnosti koje pred njih stavlja pandemija. Tako da, zapravo, imamo vrstu društva samih za sebe odgovornih jedinki, koje su primorane da budu deo jedne surove borbe za preživljavanje i prirodnu selekciju, što je nešto što smo mislili da se neće desiti u savremenoj istoriji. Eto, hvala.

Rastislav Dinić

*Filozofski fakultet
Univerzitet u Nišu*

Dakle, ako su prethodni govornici bili relativno neakademska, ja ću biti još manje. Ja ovde nisam ni pozvan zbog nekih svojih akademskih kredencijala, ja sam filozof, tako da slabo baratam empirijskim metodologijama. Pozvan sam kao neka vrsta društvenog komentatora, kolumniste, opinionatora i tako ću nastupiti. Izvući ću nekoliko detalja koje mi se čine da

mogu da budu potencijalna objašnjenja fenomena koje ste vi ovde zapazili. Neke od njih su već pomenuli prethodni govornici, ja bih se nadovezao. Počecu od ove dve različite reakcije države. Prva je bila stroga preko svake mere, po tipičnim evropskim standardima, u nekim aspektima nalik kineskim merama. Oni su se tada i hvalili „čeličnim“ prijateljstvom sa Kinezima. A onda se nakon nečega, prešlo na potpuno opuštanje, potpuno otvaranje, što je imalo za posledicu ogroman broj mrtvih, naravno neprijavljenih itd. To misteriozno „nešto“ su bili, naravno, izbori. Pre izbora ste imali izuzetno stroge mere do jedne tačke, ta tačka je bila početak kampanje i u tom trenutku smo „pobedili koronu“ prvi put, imali smo reklame sa skidanjem maski i onda se otišlo na izbore. Nakon izbora se korona ponovo misteriozno pojavila. Onda se na kratko koketiralo sa novim uvođenjem mera, pa je došlo do demonstracija, zaista spontanih gradskih demonstracija, niko ih nije organizovao, ljudi su spontano izašli da se pobune. A kičmu te pobune, ovo je anegdotski dokaz (mi filozofi imamo samo anegdotske dokaze), su činili ljudi koji drže male biznise. Pre svega, male ugostiteljske biznise. To je neverovatno sa kojom energijom su otišli tamo, ali bilo je i drugih elemenata. Nakon toga, režim se apsolutno povlači i ide na potpuno nerestriktivnu politiku, maksimalno fleksibilno otvaranje. Dakle, jedno vrlo jednostavno rešenje je to sa izborima; pre izbora je trebalo da se korona pobedi, nakon izbora bilo je potrebno da biznisi rade, a BDP raste, to je najbitnije u Srbiji. Ja bih rekao da tu postoji još jedan zanimljiv detalj. Ova metafora roditelja, to je sjajno uočeno, to je centralna stvar. Mislim da je ta metafora povezana sa još jednom stvari. Poznato je da nacionalna država ima, ima toga i kod Marksa, ali ja volim da citiram Mekintajera, *Janus-faced*, da ima dva lica. Jedno je da ona brani zajedničko, javno dobro, kolektiv, a drugo je da podmazujemo točkove kapitalizma i teramo siromašne da se ne bune, držimo ih u pokornosti, dok kapitalizam radi svoj posao. Očigledno su ta dva lica u suprotnosti. Meni se čini da aktuelni režim u Srbiji izrazito igra na oba ova lica u različitim trenucima i često mu različite neoliberalne mere prolaze samo zato što se maskira u državu kao zaštitnika zajedničkog dobra. Vi ste pomenuli variolu veru kao primer, to je neverovatno – ikonografija je izgledala kao iz tog filma. Lice koje je stavljeno u prvi plan je praktično lik iz tog filma, doktor Kon. I na koga se odnose te mere, kome se obraćaju? Najstarijima, ljudima koji imaju iskustva sa državom kao malo strožim, ali zaštitnički nastrojenim roditeljem. SFRJ, socijalistička država. Naravno, kod njih najbolje i pale. Najslabije pale kod mladih, koji nemaju nikakvo lično iskustvo sa državom. Dakle, ljudi koji su se vakcinisali u vreme varirole vere i sećaju se tog vremena, u najvećem broju su se i sada vakcinisali, ljudi koji se sećaju tog vremena, za njih je država bila sve. Davala je posao, slala u vojsku, davala stanove,

davala kredite za automobile, obrazovanje, različite forme društvenosti itd. Za generaciju mojih studenata, država je ništa. Država ne zapošljava, država ne leči, ako obrazuje, to je nešto što je neupotrebljivo, svi rade preko interneta itd. Država je ništa, javnim autoritetima se ne veruje uopšte. Taj *switch* je bio zanimljiv i naprosto, država je nakon izbora pokazala svoje pravo lice. To je pravo lice, ovo prvo je bilo *fake*, zarad sređivanja situacije pred izbore. To je prva stvar koja mi se čini zanimljivom. Druga stvar, povezana s tim, očigledno je da je samo jedna od ovih pet država koje ste vi ispitivali bivša socijalistička država, i samo jedna država je imala skorašnje iskustvo rata na svom tlu. To je vrlo važna stvar za formiranje gledišta po ovim pitanjima, za poverenje u autoritete. Nedavno sam čitao tekst Kristin Godsi i Mičela Orenstina, koji kažu da je u Istočnoj Evropi strašno niska stopa vakcinacije i oni to objašnjavaju upravo stravičnim padom poverenja u javne institucije nakon raspada socijalizma. I meni se zaista čini da ljudi sa Zapada još uvek ne razumeju razmere katastrofe koje je raspad socijalizma predstavljao. To je bio raspad poverenja u javne autoritete kao takve. Postoji treći element povezan sa tim, donekle. Vaši nalazi govore da nacionalizam u svih pet zemalja ide u sličnom smeru, ali meni se čini da u Srbiji postoji jedna vrlo specifična vrsta nacionalizma, koja se zasniva na jednom *hijack*-ovanom identitetu, koji je povezan sa skoro počinjenim ratnim zločinima, elitom koja nije kažnjena za počinjene ratne zločine i iskustvom poraza. Mi imamo elitu koja je ponovo na vlasti, koja je vezala kolektivni identitet isključivo za sopstvenu sudbinu, za sopstveno izbegavanje odgovornosti i, naravno, za opravdanje sopstvenog poraza. Znaete kako je to izgledalo posle Prvog svetskog rata, „*neko nam je zabo nož u leđa, nismo mi odgovorni*“, isto je tako i ovde. To je taj paranoični element koji mi se čini naročito jakim u srpskom nacionalizmu, ne u svim istorijskim periodima, ne uvek, možda ne nužno, ali u ovom devedesetskom i post-devedesetskom srpskom nacionalizmu. Konačno, postoji jedan jako važan element: da je Srbija fasadna demokratija, Srbija je zemlja zarobljenih, otetih institucija. Posledica toga je sledeća. Pomenuti su epistemički autoriteti. Ja bih rekao da je jedna od centralnih stvari u ovoj otetoj Srbiji koje režim pokušava da postigne jeste da eliminiše sve epistemičke autoritete koji nisu on sam ili koje nije on sam odobrio. Ključan tekst za moje razumevanje tog problema je onaj poznati Hardinov tekst, „*Crippled Epistemology*“. On kaže da je to nešto što rade lideri kultova, sekta, fanatičkih pokreta, ali kaže da fanatizam nije individualna psihološka predispozicija, nego je socijalni fenomen, nekakav *set-up* institucionalni. Identifikuje upravo ono što se meni čini da je problem u Srbiji. Autoritarni režimi često stvaraju takav *set-up*, ne zato što su sami fanatični, nego zato što im nešto treba. Treba im da ustoliče sopstvenu vlast i učvrste je. Ali, stvaraju takvu formu u koju je vrlo lako

uliti fanatizam. Meni se čini da se upravo to desilo ovde. Vučićev režim je insistirao da eliminiše sve druge epistemičke autoritete, u tome je uspeo, a onda, u trenutku kada je bio potreban autoritet naučnika, u tu celu priču su uskočili antivakseri, kojima je on na kraju morao da se dodvorava i sve vreme je slao tu dvostruku lažnu poruku. Meni se čini da je to objašnjenje nekih od vaših nalaza. S jedne strane, sam Vučić kaže da se vakcinišemo, ali na drugu stranu usta govori nešto drugo i pritom hvali Branimira Nestorovića; Nestorović se pojavi na državnoj televiziji svakog jutra i priča itd. To su sve ti elementi. I konačno, postoji još jedna priča koja se nadovezuje na ovo što smo čuli o Dverima i Bošku Obradoviću i srpskom patriotizmu itd. To je jedan od elemenata savremenog srpskog nacionalizma. Meni se čini da je vakcinacija jedan tipično patriotski čin – preuzimate neku minimalnu žrtvu, malo i zarad sebe, ali pre svega zarad zajedničkog dobra. Naravno, naše najveće navodno patriote su sve redom bile protiv vakcinacije, počev od Boška Obradovića do Radulovića i ne znam koga drugog. Đoković je zaista specifičan primer. Na prvu ruku deluje zanimljivo, ali, zapravo, i nije toliko. Srpski moderni nacionalizam ne neguje vernost institucijama, on neguje jednu vrlo specifičnu mitsku priču. Ovaj savremeni, ne u bilo kojoj varijanti i ne bilo kakav srpski nacionalizam. I konačno, Siniša je izneo onaj primer koji mi je bio vrlo zanimljiv. Ako sam ja dobro razumeo, s jedne strane imate ove *top-down* nacionalne mere koje pokazuju značaj države i one se manifestuju u tome što nacionalna država može da zatvori granice, uvede *lockdown* itd. A sa druge strane, imate ove *grassroots* spontane izlive nacionalizma koji prate to što se dešava. U Srbiji, evo jednog primera koji je tačno suprotan. Početak septembra 2021., ogroman talas kovida, katastrofalan, koji je rezultat potpunog popuštanja mera, svuda se škole zatvaraju samo u Srbiji deca idu u školu, fabrike rade... Paralelno s tim, u istom trenutku, Ana Brnabić, na zahteve da se uvedu vakcinalni pasoši i obavezna vakcinacija za zdravstvene i prosvetne radnike odgovara da to ne dolazi u obzir (to je jezik individualnih prava), „*mi ne možemo, pa odmah će ustati borci za ljudska prava, teraće nas na sud u Strazburu, država to ne sme da uradi, to nije po Ustavu*“... To je jedna stvar. Dakle, država abdicira upravo od te uloge suverena, te Levijatanske uloge. Sa druge strane, ide druga mera, a to je obavezno puštanje himne na početku svakog časa. Istog dana, u istom govoru se to priča. I nakon toga, od jedne nastavnice Bošnjakinje se pravi primer, ona se proganja jer nije pustila himnu itd. Dakle, niti postoje ove *top-down* mere, niti su ove patriot-ske mere *grassroots*, već su baš one *top-down*. To je tipičan primer, ta vrsta nacionalizma koji zapravo zamenjuje ulogu države, a ne dopunjuje, ne da predstavlja njenu legitimizaciju, nego je zapravo zamenjuje. „*Država je još tu, ništa ne brinite*“. Eto, toliko od mene. Hvala.

Tamara Petrović Trifunović

*Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu*

Zdravo svima, drago mi je što sam tu, ali mi je žao što nisam fizički tu. Ali dobro, biće prilike. Neću sada referisati na konkretne stvari koje povezuju moje izlaganje sa prethodnim, jer će to oduzeti dodatnih pet minuta. Ali evo, moja tema je bila takmičarski diskurs državnog vrha u Srbiji tokom pandemije. Kao što je Jelena Pešić rekla, u pitanju je istraživanje koje je naš tim sproveo u okviru projekta „Čovek i društvo u vreme krize“ i zbornik koji smo objavili možete da preuzmete na sajtu Instituta za sociološka istraživanja. Samo bih ukratko rekla zašto smo se mi odlučili da analiziramo diskurse o pandemiji. Mi smo smatrali da predstavljanje i narativno uokviravanje su konstitutivni činioци pandemije i krize koju je iznedrila, a sa druge strane, pandemija i kriza su onda povratno omogućile novi pogled na društvenu stvarnost, na značensjske komplekse od kojih je satkana i sukobe koji ih proizvode ili osporavaju. U tom smislu, pandemija se može smatrati kao neki razotkrivajući incident. Analizirali smo medijski, politički i ekspertski diskurs, njihove međusobne odnose i simboličke borbe aktera iz različitih polja u javnom diskursu. Razne teme smo pokrili, tako da ceo zbornik funkcioniše kao jedna relativno koherentna celina. Kada je u pitanju moje konkretno istraživanje, početni cilj je bio da se identifikuju glavne odlike diskursa državnog vrha u odgovoru Srbije na krizu izazvanu pandemijom, međutim, vrlo brzo se kao predmet istraživanja iskristalisao diskurs koji pandemiju uokviruje kao *takmičenje između država*, pri čemu se kroz dihotomiju *mi-oni* ističe naročito sposobnost određene države u njenom odgovoru na pandemiju u poređenju sa drugim zemljama. I zaista, tokom svih faza pandemije koje sam ja istraživala, državni vrh Srbije je naglašavao uspeh Srbije ili sopstveni uspeh, kako u suzbijanju pandemije, tako i u ublažavanju posledica krize. Ovaj diskurs je, ujedno, isticao i neuspeh susednih i drugih, ali naročito zapadnoevropskih zemalja, čime je rukovođenje pandemijom pretvoreno u takmičenje i osnovu za generisanje nacionalnog ponosa. Cilj mog istraživanja je bio da se iz medijske građe rekonstruiše taj takmičarski diskurs u Srbiji, a zatim i da se on smesti u okvire ranije postojećeg diskursa u simboličkom imaginarijumu ovog društva. Evo odmah da krenem sa jednim primerom. U pitanju je reklamni spot Ministarstva zdravlja i vlade Republike Srbije, koji je objavljen godinu dana nakon izbijanja pandemije, a u kom se opet koriste ranije pomenute ratne metafore i navode različite borbe u kojima smo pobedili „mi“: u borbi za respiratore, medicinsku opremu, u borbi za regulisanje ekonomskih posledica krize, izgradnje novih bolnica... I ono što će se pokazati kao najznačajniji period u kome je ovaj diskurs vladao je tokom vakcinacije. Ono

što me zanima je šta stoji iza ovog diskursa. Ja sam vrlo rano u toku istraživanja došla do teksta koji je relativno postao uticajan, kratki test u kom se ovakav diskurs naziva *biopolitičkim nacionalizmom* i u daljim istraživanjima literature uvidela sam da baš veliki deo literature o ovoj temi pokriva zemlje Istočne Azije, što je, videćemo kasnije, zanimljivo iz geopolitičkog i ugla simboličke geografije. Sećam se naziva jednog teksta, „Boris Džonson u bolnici“, i kako su javnosti različitih zemalja Istočne Azije reagovali na to poređenje između uspeha Istoka i različitih nedostataka u reakciji Zapadne Evrope, centra savremenog društvenog globalnog sistema. Međutim, ja sam se odlučila da ne koristim pojam biopolitički nacionalizam. Ima više razloga. Jedan od razloga koji možda nije najvažniji, ali meni jeste bio bitan, je to što sam uvidela da kontekst pandemije nije bio jedini u kojem je taj takmičarski diskurs proizveden odozgo i nametnut kao dominantan u javnoj sferi. Na primer, vlasti u Srbiji su ga već upotrebljavali i instrumentalizovali u ranijim prilikama. Najočiglednije tokom tzv. „migrantske krize“ 2016. godine. Tada je odgovor države na krizu, takođe, uokviren kao dokazivanje državnih kompetencija i „ponašanje u duhu evropskih vrednosti“. I, kroz dihotomiju *mi-oni*, Srbija je u ovoj postavci demonstriranom solidarnošću sa migrantima pobedila ostale zemlje u regionu i Evropi koje su zatvarale svoje granice pred ljudima u nevolji i zaboravile na civilizacijske vrednosti. Sad, *kako, koga i u čemu je sve Srbija „pobedila“ tokom pandemije?* Nakon proglašenja pandemije i registrovanja prvih slučajeva zaraženih građana, polako je otpočelo to takmičenje. Ono je bilo u broju zaraženih, obolelih, testiranih, hospitalizovanih, umrlih. Osim u suzbijanju pandemije i čuvanju javnog zdravlja, državni vrh je isticao i vlastiti uticaj u ublažavanju ekonomskih posledica pandemije. Ne bih sada čitala, ali verovatno se mnogi i sećaju ovog diskursa. Onaj čuveni „rast od nule“, u kom će Srbija pobediti Evropu i to ubedljivo. Naravno, kao što sam rekla, takmičarski diskurs je svoj vrhunac doživeo u fazi masovne vakcinacije građana. Predstavnici vlasti i mediji su svakodnevno isticali rang, odnosno veliki uspeh Srbije u svetskim okvirima, obično birajući kriterijum koji je u tom trenutku najpovoljniji po državu, pa se u građi našlo „*najbolji smo po broju datih doza na 100 stanovnika, po broju ukupno datih doza, po broju vakcinisanih na milion stanovnika, po procentu vakcinisanih u pojedinim gradovima, po procentu vakcinisanih punoletnih građana, po poređenju sa evropskim prosekom*“ itd. U ovoj fazi smo, kao i tokom migrantske krize, prisustvovali takmičenju u demonstriranju solidarnosti, o čemu govori malo duži citat koji vidite na ekranu. Na primer, tokom jednog vikenda, država je odlučila da omogući vakcinaciju svih stranih državljana. To nije bilo samo tokom tog vikenda, ali ti dani su bili paradigmatični, ja bih rekla. Bez obzira na to da li strani državljani imaju prebivalište

u Srbiji. I to je vikend kada je, prema zvaničnim podacima, više od 22000 stranih državljana došlo u Srbiju da se vakciniše. Ovo je gostovanje Ane Brnabić u jutarnjem programu televizije Happy. Iako je poziv stranim državljanima otvoreno bio obrazložen time da država nije htela da uništi 25000 vakcina Astra Zeneka kojima se bližilo isticanje roka trajanja, sam čin je, kao što vidite u citatu, diskurzivno iskorišćen kao „*slanje slike iz Srbije*“, kako u region, tako i u tzv. „svet“, što je motiv koji je dominirao ovim razgovorom. U nastavku razgovora sa premijerkom, ovaj donji citat, solidarnost se kao i tokom migrantske krize naglašava kontrastom sa manjkom iskazane solidarnosti u Evropskoj Uniji. Sve te primere i još mnoge brojne možete naći u našem tekstu. Sad dolazim do toga što je tema ovog izlaganja. Zašto je Srbija „pobedila“ u pandemiji? Pitanje kojim sam se vodila je *zašto je Srbija trebalo da pobjedi u pandemiji, tj. kome je i zbog čega to bilo važno?* Mi možemo sasvim lagodno da se koncentrišemo samo na ovaj desni crni kvadrat, bez bilo kakvih drugih interpretativnih i teorijskih okvira. Jer, kao što smo mogli da primetimo, rang Srbije po različitim kriterijumima neretko je naglašavan baš u trenutku vrlo nepovoljne epidemiološke situacije u zemlji, pa se preuveličavanjem uspeha u relativnim evropskim okvirima nastojalo ublažiti i prikriti negativne činjenice o učinku, a i umanjiti odgovornost rukovodstva Srbije u suzbijanju pandemije i čuvanju javnog zdravlja. Jedan od razloga se svakako može naći u retorici i stilu vladavine Aleksandra Vučića, koji je daleko prednjačio u isticanju različitih rangiranja i kvantifikaciji učinka srpskog odgovora na pandemiju. On se ovom strategijom služi i u vanpandemijskim situacijama, a tokom pandemije je ovo samo pojačano iz različitih razloga, među kojima je svakako značajan i taj predizborni kontekst i potreba za učvršćivanjem vlasti na izborima koji su se desili tokom pandemije. Jedan mogući interpretativni okvir može biti tzv. pomama za rangiranjem države u međunarodnim odnosima, naročito u procesu društveno-političke transformacije bivših socijalističkih zemalja. Značaj međunarodnog poređenja i legitimizacije nacionalnih država spoljnim priznanjem je tema različitih drugih teorijskih struja, npr. struje novog institucionalizma. To bi, takođe, mogao da bude potpuno odvojen rad. Ono što je mene zanimalo je interpretativni okvir za koji sam se ja odlučila, u ova dva središnja kvadrata. Smatrala sam da se takmičarski diskurs, kao u migrantskoj krizi, tako i u pandemiji, može iščitati kroz prizmu nove faze brendiranja nacije, generisanja osećanja geopolitičkog dostojanstva, to je pojam Stefa Jansena, a koristi ga i Spaskovska, i stvaranja onog što se zove „slika Srbije u svetu“ i bolje pozicije u simboličko-geografskim i geopolitičkim okvirima. Jedan od izvora potrebe za ovakvim diskurzivnim delovanjem je stigma koja je Srbiji dodeljena i samo-reprodukovana tokom građanskog rata, raspada bivše Jugoslavije,

vlдавine Miloševića i izolacije društva tokom poslednje decenije 20. veka, ali i kasnije tokom post-socijalističke transformacije društva i onog što različiti autori, na primer Tanja Petrović, nazivaju tutorskim odnosom EU u procesu pridruživanja Srbije i drugih zemalja ovoj političkoj zajednici. Međutim, poruka ovog diskursa, osim prema spolja, jasno je okrenuta i ka unutra, kako kroz priče koje Srbi pričaju sami sebi i drugima o samima sebi, tu citiram Marka Živkovića, tako i kao strategija vladajuće grupacije u unutrašnjim političkim borbama. Ovde me je prevashodno zanimao interdiskurzivni kontekst, odnosno šta je to u simboličkom polju društva Srbije što implicitno uokviruje ovo takmičenje, zašto je važno porediti se sa Nemačkom, zašto se sa pažnjom gleda na rezultate Slovenije i Hrvatske, zašto je važno da je Srbija tri puta bolja od Bugarske koja je članica EU, zbog čega treba izgraditi pobednički mentalitet i novi nacionalni ponos? Ukratko, pitanje je koji su to, od ranije postojeći diskursi u simboličkoj sferi društva, koje su Aleksandar Vučić i državni vrh imali na umu kada su se besomučno takmičili i rangirali Srbiju, i isticali uspehe države, odnosno svoje uspehe? Ovaj citat je iz Vučićevog gostovanja u emisiji Ćirilica. Kada on kaže da smo u mnogo čemu bili među najgorima u prethodnim decenijama, on uvodi u priču osećanje nacionalne inferiornosti u poređenju sa Zapadnim, razvijenim zemljama i tu čuvenu sliku Srbije u svetu koja, po mom mišljenju baš čini taj simbolički geografski podložak takmičarskog diskursa tokom pandemije. Dakle, interpretativni okvir koji ja nudim za korišćenje ovog diskursa je, pre svega, trostruka stigma društva Srbije. Prva je ta balkanistička i orijentalistička, druga je Srbija u položaju bivše socijalističke države, a treća je, kao što je Rastislav pomenuo, Srbija kao post-konfliktno društvo koje je provelo čitavu poslednju deceniju dvadesetog veka odsečeno od svega, noseći breme odmetničke države. Tako je sam taj proces pridruživanja EU, kako kaže Tanja Petrović, postao glavno legitimizaciono sredstvo u oblikovanju nove simboličke geografije evropskog kontinenta, i u okviru tog tzv. mentorskog odnosa, zemlje EU poseduju autoritet da imenuju, procenjuju i utiču na političke uslove u zemljama istočne Evrope. Takav odnos je zasnovan na implicitnom argumentu da ovaj region koji je evropski unutrašnji „drugi“, ne može sam da napreduje, već mu je neophodno spoljno, zapadno vođstvo. Jedan od primera je ta tropa nuđenja pomoći, kada je Vučić donirao vakcine Severnoj Makedoniji, Crnoj Gori, BiH, on je pokušavao da reprodukuje tu logiku. Međutim, kada je nudio pomoć zemljama EU i kada je slao avione sa medicinskom pomoći u Italiju, istu tu logiku je pokušao da izvrne. Osim tog slanja slike Srbije u svet, čini mi se da je ovaj diskurs prvenstveno bio namenjen domaćoj publici, koju treba uveriti da smo nakon decenija inferiornosti došli do toga da možemo da budemo pobednici. I ovde Vučić komunicira sa jednim specifičnim

diskursom o trećoj Srbiji, u okviru kog se ističe da Srbija *ima pravo* da iskorači iz prošlosti, ratnih zločina, međunarodne izolacije i socioekonomskog kolapsa društva, da Srbija ima pravo na optimizam i slavljenje pobjeda. Ovo je ono što smo Ivana Spasić i ja označile kao smeštanje srpskog nacionalizma u prihvatljive okvire novog vremena, i ovo je diskurs o pravu na nacionalni ponos uprkos pomenutim stigmama. Tu bih završila, nadam se da nisam mnogo odužila.

Ana Đorđević

Hvala svima. Sledi drugi deo koji će moderirati kolega Milivoj Bešlin.

Milivoj Bešlin

*Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerzitet u Beogradu*

Dobro, dobro veče i od mene. Moje ime je Milivoj Bešlin. Idemo na drugi panel, koji će da otvori naš dragi gost Zoran Panović, sociolog, novinar, bivši glavni urednik Danas-a i sada je programski direktor istraživačko-izdavačkog centra Demostat. Izvolite.

Zoran Panović

Demostat

Hvala, zadovoljstvo je što ste me pozvali da učestvujem na ovakvom skupu. Da ne budem patetičan, ali teško je nakon ovako iscrpnog prvog panela i egzaktnih i teoretskih delova biti nešto mnogo pametan i originalan, ali evo probaću nešto što nije rečeno u obliku neke male dopune istraživačkih rezultata kolega. Demostat radi redovno istraživanja javnog mnjenja, ne samo ova popularna o rejtinzima političara, već i ta dubinska. Zaista dubinski istražujemo društvo. Naš glavni istraživač je Srećko Mihajlović, sociolog koji je možda jedan od najuticajnijih empirijskih sociologa na ovim prostorima i pionir je egzaktnih istraživanja na prostorima bivše socijalističke Jugoslavije. Tako da, mogu da kažem da je u tim dubinskim istraživanjima (na sajtu Demostata imate sve koga interesuje) utvrđena enormna autoritarnost u ovom društvu, koja u nekim situacijama kada se indukuje medijski i politički, dolazi čak i do 80%. To je jedan razarajući potencijal za ovo društvo koji se manifestuje na čitavom nizu različitih načina. Ja mislim da se to često zanemaruje kod analize javnog mnjenja u bilo čemu, pa čak i kod ponašanja u kovidu i sinergiji kovid atmosfere i nacionalizma. Ja stalno govorim, kao kada se ode kod lekara, ne možemo govoriti ništa dok ne dobijemo neke rezultate, npr. holesterola, tako isto ne možemo govoriti

o ponašanju dok nemamo izmerenu autoritarnost, etničku distancu i čitav niz stvari koje određuju tu dubinsku sliku društva, koja je po mojoj nekoj oceni prilično depresivna, u slučaju Srbije. Ono što je u kovidu bilo takođe dominantno, ali što se ovde ne vidi... Ove loše strane smo sve naveli, vi ste to naveli prilično dobro. I Demostat potvrđuje vaše nalaze, veliki je stepen nepoverenja u institucije ove države. Ali istovremeno veliki stepen poverenja u tzv. struku, ali sad je struka postala jedan kolokvijalni naziv za sve i svašta. Na ovim prostorima, ipak, dominantnu notu daju narativi iz devedesetih godina. Pre svega, ratni narativi. I oni jednostavno poništavaju sve drugo. Međutim, mi sada možemo reći čitav niz pozitivnih primera koji su apsolutno zaboravljeni. Evo na primer, mi znamo kakav je odnos ratni prema Sarajevu i kakva je sudbina tog grada. Ali ipak, 2009. godine je isto bila velika gasna kriza, Sarajevo nema gasa. Predsednik Boris Tadić ide u Sarajevo, moli partnere Gazprom i Ruse i Ukrajince i srpske firme, i gas, na direktnu intervenciju predsednika Borisa Tadića, stiže u Sarajevo. Sarajlije su oduševljene, pruža se neka apsolutno kontra slika od devedesetih godina, sve je super... i to danas nikoga ne interesuje. To više ne postoji, jednostavno je prekriveno zaboravom. Čak i Vučić 2014. ide i nosi inkubatore u opštu bolnicu, to ne znači ništa. Milion evra pomoći Petrinji ne znači ništa. Jednostavno, bilo šta što se pametno uradi ne znači ništa. Ne samo na našem nivou, već i na nivou Evrope. Jedan ambiciozni projekat Angele Merkel kao što je Berlinski proces... ne znači ništa. Ovaj region nije uspeo da izgradi nikakav autonomni mehanizam pacifikacije i prevencije sukoba, jer su narativi i dalje tabuizirani i ratni narativi iz devedesetih su i dalje dominantni. Sve što se dešava u svetu, kovid je čak bio jedna mala zadržka, pauza od toga. Ali sada imamo opet eskalaciju čitave situacije devedesetih na dva nivoa. S jedne strane, imamo opadano poistovećivanje ljudi i vraćanje posttraumatskog sindroma kroz slike razaranja iz Ukrajine i traumatizaciju koju su ljudi ovde prošli u Hrvatskoj, BiH, Kosovu, koji su u dobroj meri stradali od politike koja se generisala iz Beograda. Ali sa druge strane, imamo stalnu potrebu, opsesivnu maltene, vidim u hrvatskim medijima, da se ponovi scenario iz Hrvatske u Ukrajini. Da se čeka da Mariupolj postane novi Vukovar. I to je sve ta naša inercija devedesetih godina. I mislim da je, u tom smislu, jedan osećaj bespomoćnosti i depresivnosti ono što zaista razara ove prostore. Ja čak mislim da je taj kovid, na neki čudan način, bio i predah. Neke epizode, kao što je vakcinacija u Srbiji građana iz BiH, upravo su bile nastavak, ne manipulativne uloge Srbije, već, na momente, sećanja na istoriju solidarnosti na prostorima bivše SFRJ, kao što je bio slučaj zemljotresa u Petrinji, kada se solidarnost zaista pokazivala, ne fingirano, nego realno. Pomoć, na primer, zemljotres u Skoplju, Crnoj Gori, i čitavom drugom nizu teških slučajeva. Evo jedno medijsko zapažanje, oko

nacionalizama i kovida, kada se poredi sa variolom verom, na primer, mi smo imali jedan presing pojavljivanja predsednika Vučića, dizanja tenzije na razne načine u kovid atmosferi, ali na primer, za vreme cele epidemije varirole vere, znate koliko puta se Josip Broz Tito obratio građanima? Nijednom, apsolutno nula puta. Niko od političara se nije obratio, sem što je predsednik Saveznog izvršnog veća Džemal Bijedić zvanično rekao da počinje vakcinacija i Branko Pešić, gradonačelnik Beograda, pozvao ljude da se vakcinišu. Struka je vodila celu priču, i struka je na kraju označila kraj epidemije. S time što su Slovenci bili prvi koji su doneli odluku da se ide na kompletnu vakcinaciju, pa je ostatak Jugoslavije maltene bio na to prisiljen, iako je bila opcija da se vakcinišu samo urgentno zaraženi delovi zemlje, a ne kompletno stanovništvo. To je to, ja sam samo nešto rekao što možda niste vi rekli. Imam ja još mnogo toga ali eto, držim se novinarski strogo 10 minuta. Hvala vam.

Milivoj Bešlin

Hvala lepo, biće prilike sad u debati. Bilo je vrlo zanimljivo, inspirativno. Filip Balunović, naš kolega sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, Filip je politikolog, društveni teoretičar, izvoli.

Filip Balunović

*Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerzitet u Beogradu*

Dobar dan. Takođe mi je jako drago da sam pozvan da govorim i bilo mi je zadovoljstvo da slušam o ovim nalazima istraživanja. Kada sam razmišljao o toj vezi između kovida i nacionalizma ili nacionalne države, nisam uspevao da pronađem neku inspiraciju, ali ste mi vi dali dosta materijala za razmišljanje tako da ću i ja ovako polu-akademski izlagati i, nadam se, makar delimično struktuirano da iskoristim svojih desetak minuta. Nekoliko stvari me je potaklo na razmišljanje. Prvo, ova veza između poverenja i vakcinacije kroz koju ste analizirali različite studije slučaja. Poverenje u političke institucije izgleda da je u ovoj zemlji to postao simptom stanja u kom se nalazimo, institucije su razrušene, nedostatak poverenja u sistem kao takav. S jedne strane, oni koji su glasači vladajuće partije veruju, pre svega, lideru, a onda i institucijama, ali većina građana i dalje se protivi ovoj vlasti, nemaju poverenje u sudstvo, pravosudni sistem, medijski sistem itd. Međutim, ponekad kada razmišljam i o istraživanjima i o idejama, ovog puta sam pošao od sebe. I pomislio sam na to kako i ja isto nemam poverenja u institucije, ali se nisam apsolutno nijednog trenutka dvoumio oko toga da li da se vakcinišem ili ne. I iz te lične perspektive,

ova veza, iako mi nije prvi put da čujem da ona postoji veza između poverenja u nacionalne institucije i odluke o tome da se vakcinišemo ili ne, nisam ubeđen da je ta veza validna. Ne kažem da istraživanja koja se time bave nisu validna, samo mislim da ljudi koji odgovaraju na pitanja nisu do kraja u skladu sa sobom kada se radi o razlozima zašto se vakcinišu ili zašto se ne vakcinišu. Prvo, nacionalne vlade nisu te koje sprovode, čak ni nacionalne zdravstvene institucije, laboratorije itd. nisu te koje prave te vakcine. Jesu nacionalna regulatorna tela ona koja bi trebalo da odobre svaku vakcinu koju uvoze, ali su to iste vakcine koje koristi čitav svet. Pa ako imate u percepciji da neka država, bilo da ste rusofil ili da ste zapadno orijentisani, ako su sve te zemlje odobrile korišćenje tih vakcina, onda vaše poverenje spram vašeg institucionalnog sistema, pa čak i spram vašeg zdravstvenog sistema, po logici koju sam sad izneo, ne bi trebalo da igra ulogu u tome da li ćete se vakcinisati ili ne. Eto, to je neka prva stvar koja mi je pala na pamet. Sa druge strane, veza između nacionalizma i nacionalnog osećaja identiteta i toga da li ćete primiti ovu ili onu vakcinu u Srbiji je podosta izražena. Pitam se da nije bilo one prve navale i prvog kontingenta kineskih i ruskih vakcina, da li bi se i 25% ljudi vakcinisalo? Pitam se da li veliki broj ljudi, oni koji su uzeli kinesku ili rusku vakcinu, a koje možemo da svrstamo u ovaj korpus nacionalno ili desno opredeljenih ljudi, jer su oni iskazali poverenje pre svega prema te dve države, da li bi imali isto poverenje spram vakcina koja dolaze sa Zapada, Fajzera i ostalih? Samo neka još ideja o kojoj možda vredi razmisliti kada se radi o nacionalizmu u Srbiji, sa jedne strane, i vakcinaciji, sa druge. Što se tiče same situacije i stanja u pandemiji, mnogo autora se bavilo time sa stanovišta konsolidacija autokratija. Ivan Krastev je pisao o tome, i to na globalnom nivou, kako je pandemija uticala na konsolidaciju režima koji su i pre pandemije bili označeni kao autokratski. Bilo je nekih slučajeva, jedan prijatelj mi je ispričao, čini mi se da je Turkmenistan u pitanju, gde je njihov lider čak zabranio upotrebu reči kovid ili korona. Od takvih najekstremnijih primera treniranja strogoće do nekih drugih primera, kao što je Rusija i, između ostalog, i Srbija. I onda se dosta ove literature u pivoju, koja nije čak ni literatura u onom suštinskom smislu, bavilo time kako je pandemija uticala na konsolidaciju, da li je ovo viši stepen autokratije koji živimo danas 2022. nego što smo ga živeli 2018. ili 2019. i koju ulogu pandemija ima u tom procesu, ako 2022. živimo viši stepen autokratije. Svi ovi potezi koje je vlast vukla, koji su u dobroj meri bili shizofreni, to prebacivanje od ismejavanja virusa preko potpunog opsadnog stanja koje se projektuje, koleginica je čitala onu SMS poruku koja je kružila... Od najrestriktivnijih mogućih mera do najotvorenijih mogućih mera itd. Nije postojao neki kontinuitet ili nije postojala neka logika iza čitavog rukovođenja ili menadžmenta ove krize,

kao što je, na primer, postojalo u nekim drugim zemljama, slagali se mi sa njima ili ne, kao što je Švedska, jedna od vaših studija slučaja. Tako da mislim da su ovde, i opet polazim od sebe, nepoverenje ljudi i teorije zavere delimično uslovljene i nedostatkom nekog stabilnog i logičnog diskursa koji se plasirao od početka do kraja, da vidimo šta je važno, šta želimo da postignemo, koji su koraci itd. uz, naravno, propratna prilagođavanja. U Srbiji toga nije bilo, već je vladala jedna opšta shizofrenija protivrečnih poruka koje su dolazile iz istog tog vrha. Ne sećam se tačno ko je od vas troje spomenuo odnos poverenja u zdravstveni sistem i poverenje u politički sistem. Mislim da je ovde glavni problem u tome što je ovde i zdravstveni sistem, kao i sve druge grane sistema koji nazivamo Republika Srbija, pod šapom politike. I to je, između ostalog, verovatno i najveća tragedija koja je isplivala na površinu u pandemiji, a to je da ljudima u Srbiji nije dozvoljeno čak ni da veruju naučnicima iz oblasti medicine zbog toga što sumnjaju da, čak i kada nauka progovara, ona progovara iz jednog političkantskog ugla. Pogotovo kada su se pojavile priče o tome da se falsifikuju brojevi zaraženih i umrlih, tada se uvukla skepsa u ljude da sve što dolazi od medicinskog dela Kriznog štaba mora da prođe kroz ruke političkog dela Kriznog štaba, koji mora to da odobri. Drugim rečima, kao što se ne veruje u autonomiju sudstva i nijednog regulatornog tela, kao što se ne veruje u princip tri grane vlasti, tako se, čini mi se, ne veruje ni zdravstvenim radnicima, iako su oni na nižim nivoima u smislu medicinskog osoblja koje je radilo u kovid ambulancama. Oni su, naravno, u narativu bili heroji, što se mene tiče to i treba da bude tako u svakoj zemlji, na internacionalnom nivou, ali što se tiče ovih koji su bili najizloženi u medicinskom delu Kriznog štaba, u jednom momentu je njima prestalo da se veruje, makar ja to tako tumačim, zbog toga što se mislilo da su podaci koje oni plasiraju navođeni od strane autokratskog političara koji vlada ovom zemljom. Bilo je reči o povratku te države kao roditelja. Ja ću opet izneti jedan moj lični dojam. U početku pandemije, meni je trebala ona hegelovska država, najozbiljnija moguća. Meni je trebao jedan čovek, zvao se on doktor Kon ili kako god, koji će da mi kaže šta treba da radim. Dakle, meni nije trebalo ono što se naziva fenomenom „doktor *Google*“ sa kojim se suočavaju lekari kada im dođu pacijenti, pa počnu njih da ispravljaju ili već dolaze sa dijagnozama o tome šta im je, pa su kod lekara došli samo da to potvrde i onda se ulazi u raspravu. Ja nisam želeo da čitam, meni je trebao autoritet. Najčvršći mogući, koji će da mi kaže šta da radim. Trebala mi je jaka država. I naravno, moderno vreme je vreme nacionalnih država. Da živimo u neko drugo vreme, možda bi taj autoritet bio drugačiji, ali nije ni važno koji je. Meni je samo trebao neko kome ću da verujem. Isprva sam, moram da kažem, to našao u spomenutom doktoru Konu, čak sam ga par puta i branio,

i govorio sam da ako i tog lekara pustimo niz vodu, onda nemamo više kome da verujemo. I on je u nekoliko navrata vrdao, sve sitnije i sitnije i na kraju je potpuno prestao da vrda i bio progutan. U njegova moralna načela ne želim da ulazim, ali on je glavni epidemiolog ovde, mi drugog nismo imali. I to bi, manje-više, bilo to. Završiću samo sa još dve rečenice. Ovo što je Zoran spomenuo, da su građani Makedonije, BiH, Hrvatske, dolazili ovde da se vakcinišu u vreme kada je u Srbiji bilo kineskih i ruskih vakcina, a u tim zemljama nije – meni je to bio trenutak najsvetlije solidarnosti. Ne zbog toga odakle je to došlo, da li je neko hteo da se otarasi vakcina, manipulisao, da li je populistički potez ili ne, već mi je na društvenom, ljudskom nivou probudilo neki mali tračak nade. Poznajem ljude koji su dolazili iz susednih republika i mislim da bi trebalo da insistiramo na ovim pozitivnim stvarima koje su se dešavale, a ne da gledamo samo na negativne. Hvala.

Milivoj Bešlin

Hvala Filipe, tačno 10 minuta. Dakle, sada naš kolega Milovan Pisarri, društveni istoričar, naučni saradnik Instituta za filozofiju i društvenu teoriju. Sada ćemo ga videti „u televizoru“.

Milovan Pisarri

*Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerzitet u Beogradu*

Evo me, dobro veče svima i hvala na pozivu. Kao što je Milivoj rekao, ja sam istoričar, tako da ću dati neke komentare iz potpuno druge perspektive, pa da još malo zakomplikujemo ovu diskusiju koja je već sama po sebi puna raznih pitanja za diskusiju. Mene interesuje najviše to pitanje u vezi sa analogijama sa prošlošću. Tokom pandemije smo često čuli, kao što ste vi rekli, korišćenje tih termina kao što je pobeda, rat. Često su se povlačile paralele sa ratovima. Jeste da su retko postojale paralele sa ranijim epidemijama, osim u pitanju varirole vere. Ja se bavim društvenom istorijom i pitanjem civila pod okupacijom u Prvom i Drugom svetskom ratu. Postoji jedna epizoda istorije Srbije i Evrope iz 1915. godine, epizoda epidemije tifusa. 1915. godina je period Prvog svetskog rata, srpska vojska se borila na raznim frontovima i cela Evropa je već u ratu. Među austrougarskim zarobljenicima kod Valjeva pojavio se tifus. On se brzo proširio i stigao do svih gradova u Srbiji. Tada je Kraljevina Srbija imala ukupno 300 lekara i nije postojalo ministarstvo zdravlja već samo odeljenje unutar MUP-a. Dakle, 300 lekara za sve, i za vojsku i za stanovnike. Ubrzo je dosta tih lekara i umrlo od tifusa. Tifus je bolest koja je već bila prisutna u nekim drugim

zemljama, ali nisu postojali lekovi niti odgovarajuće znanje, pogotovo u ovom delu Evrope. Vlada Kraljevine Srbije je prvo uvela određene mere. Neke od njih su vrlo slične merama koje su korišćene tokom ove pandemije. Jedna od njih je bila zabrana kretanja, koja se odnosila prvenstveno na unutrašnje izbeglice, zabranjeno im je da se kreću iz jednog u drugi grad, kako bi se pokušalo da se spreči dalje širenje epidemije. Međutim, država se obratila i stranim lekarima preko svojih poslanstava, ambasada, i tada je u Srbiju došao veliki broj stranih lekara i iz savezničkih i neutralnih zemalja koji su radili, imali su platu, honorare, privilegije itd. Drugi korak je bilo prikupljanje pomoći od strane Srba koji su živeli u inostranstvu, Americi i Londonu, i slanje opreme. Treći korak je bio organizovanje vojnih misija od strane savezničkih zemalja, Francuske, Engleske... Tako, u nekom trenutku u Srbiji, april i maj 1915. godine bilo je još 300, 400 lekara iz svih delova Evrope koji su organizovani u raznim misijama, bili su podeljeni na četiri zone. Amerika je vodila računa o jednoj, Engleska o drugoj, Francuska o trećoj itd. I postojala je ta, da kažemo, međunarodna saradnja. To se danas tumači u istoriografiji iz malo površne perspektive, kao da su se naši saveznici setili Srbije i pomogli našem narodu. Stvari su, naravno, prilično drugačije. Ono što je još bitno napomenuti je da ti lekari nisu samo doneli znanje, doneli su opremu, ali su doneli i prevenciju. Interesantno je čitati njihove dnevnike koje su tada vodili u kojima govore o stanju koje su zatekli u Srbiji i kako su mnoge ljude naučili kako treba da se ponašaju u određenim situacijama, pogotovo kad je higijena u pitanju. Na kraju te epidemije, koja je trajala otprilike do jula, bilo je po nekim procenama oko 150000 žrtava, što vojnika, što civila. Zašto sam ja ispričao ovaj događaj? Zato što je to tema koja je danas prilično zaboravljena, ali bilo je za očekivati da bi određene političke strukture mogle ovo da iskoriste u propagandne svrhe. I upravo to pitanje, kako su se tadašnje srpske vlasti odnosile prema toj epidemiji, mogli su da koriste kao analogiju za to što su vlasti radile tokom ove pandemije. Međutim, to se nije desilo. Iz moje perspektive je još zanimljivo nešto što se vidi iz vaših izlaganja koja sam slušao, a to je pitanje teorija zavera. Ako čitate tadašnje novine koje su izveštavale o epidemiji, ne postoje teorije zavere. Naravno, treba biti jako pažljiv u ovom kontekstu, jer je prosto bio rat i ratne okolnosti, nisu postojali mediji kao danas, nisu postojale socijalne mreže itd. Međutim, ne vide se te teorije zavere. Naravno, znamo da na evropskom i svetskom nivou, u nastanku i, pogotovo, razvijanju tih zavera nacizam ima ključnu ulogu. Ono što se danas vidi je da su se tokom ove pandemije teorije zavere prilično proširile i obuhvatile određen broj ljudi, a vrlo su slične u raznim zemljama, u Srbiji, drugim evropskim zemljama, pa i u Americi, Ujedinjenim Nacijama. Ja sam istoričar, ali bi možda bilo interesantno gledati kako su

se odvijale te epidemije ranije i koje su bile mere koje su uvedene, kako se to odvijalo tada, kako su te epidemije pobeđene. Mislim da je jako interesantno isto fokusirati se još jedanput na to pitanje teorija zavere, i mislim da gledajući teorije zavere, koliko ljudi ih zastupa i koje su to teorije, možemo da uzmemo kao merilo za stanje u društvu i možda u državi. Koliko sam video iz podataka koje ste vi izneli, čini mi se da kada se malo veruje institucijama ili nauci, a mnogo više religiji i drugim iracionalnim faktorima, kada postoji velika doza straha i kada postoji, naravno, nepoverenje, reč koju sam često čuo u ovoj diskusiji. Iz svega ovoga proizlazi slika jednog delimično paranoidnog društva. Ja sam prilično zabrinut zbog toga i pitanje je šta ćemo sada sa tim ljudima i teorijama zavera, koje su vrlo prisutne i neće sigurno nestati tek tako sutra. Toliko, samo sam hteo da dam još nekoliko inputa za diskusiju. Hvala još jedanput.

Milivoj Bešlin

Hvala, Milovane. I evo Aleksandra Pavlovića, filolog, kulturolog, naučni saradnik Instituta za filozofiju i društvenu teoriju. Izvoli.

Aleksandar Pavlović

*Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerzitet u Beogradu*

Hvala, Milivoje. Kažu psihijatri da je jedna od najvećih noćnih mora tinejdžera kako nastupaju goli na sceni. Pretpostavljam da je u mom slučaju najgora noćna mora da govorim poslednji na naučnom skupu posle tri sata. Tako da, govorim ovo sa osmehom na licu, ali svakako osećam popriličan *discomfort*, jer treba još i mene da slušate. Moja je tema zašto se Srbi ne vakcinišu. Zašto se Srbi ne vakcinišu? Naravno, ne postoji samo jedan razlog za to, ali ovde ću se ograničiti na jednu liniju rezonovanja koja uzima u obzir i srpski nacionalizam. Naravno, nadovezujem se na sve što je rečeno i ne mogu nešto revolucionarno izmisliti. Ali baziram se na tome kako je svojevrсна trauma i iskustvo ratova iz devedesetih učinila Srbe jako sklonima teorijama zavere, o novom svetskom poretku, o vladarima iz senke i slično, i da su zbog toga oni posebno skloni skepticizmu u pogledu vakcinacije. Srž mog argumenta se može prikazati i putem ove ilustracije. Negde u septembru 2011., par nedelja je u Srbiji bila jako popularna ideja kako strani i domaći igrači i diplomate i strane sile pokušavaju Vučića da ubiju infarktom. Ja priznajem da nisam poseban stručnjak za ubistva, znam za ubistva hladnim i vatrenim oružjem, čak i za one opskurne *KGB* varijante gde vas bocnu kišobranom koji je natopljen otrovom pa umrete za nekoliko dana, ali mi varijanta ubijanja infarktom stvarno nije poznata. To mi

zvuči kao kad bismo imali neku zaveru da ubijemo predsednika pomoću grmljavine ispred Palate Srbija ili putem meteorita koji će udariti u predsedničku palatu. Ali me je zato to podsetilo na jedan film, *Conspiracy theory*, u kojem Mel Gibson igra jednog više od poluludog taksistu koji ima tezu kako tajna američka služba želi da ubije predsednika putem zemljotresa u Turskoj tokom njegove bilateralne posete. Treća ilustracija je, otprilike, par meseci nakon ove afere o ubistvu Vučića infarktom. U aleji zaslužnih građana sahranjen je Jovan Deretić, napisano je „akademik“ na ploči, koji je rodonačelnik srpske autohtonističke škole, jedne plejade kvaziistoričara, koji su smatrali da su Srbi najstariji narod i da postoji jedna drevna prećutana istorija o Srbima. E sada, da se vratim na problem. U poređenju sa drugim zemljama, Srbija je predstavljala „vakcinalni raj“. Mogli ste da birate koju ćete od četiri vakcine da primite, nije potrebno zakazivanje, ništa, mogli ste se samo pojaviti i biti vakcinisani. Ipak, uprkos takvoj dostupnosti i relativno dobro organizovanoj službi, i pozivima zvaničnika, Srbija nije dostigla 50% populacije koja je vakcinisana prvom dozom. Tu se nalazi daleko ispod ne samo evropskog proseka, koji iznosi preko 75% za prvu dozu, a skoro 72% za obe doze, nego je čak i ispod svetskog proseka koji je nešto ispod 56% za vakcinaciju. Najjednostavnije objašnjenje je da se Srbi nisu vakcinisali, zato što ih vlast nije terala na to. Paradoksalno je da, iako je nabavio vakcine i organizovao vakcinaciju, režim je, isto tako, slao ambivalentne poruke, pogotovo na početku, kada smo imali ismevanje virusa, koje je posle negirano. Sajt Istinomer je vrlo pedantno beležio da je Vučić preko deset puta javno izjavio da će se vakcinisati dok se na kraju nije vakcinisao. I time je, u skladu s onom idejom da je politika ples po jajima, on tako mesecima plesao između onih koji su za vakcinaciju, onih koji su skeptični i onih koji neće da se vakcinišu. Tako se na neki način obraćao kompletnom biračkom telu. Međutim, to nas samo vraća na prvobitni problem. *Zašto se više od polovine građana Srbije nije vakcinisalo?* Šta znamo od tog nevakcinisanoj većini? Najpre, znamo da su to mahom ljudi slabijeg obrazovnog i imovinskog statusa. Naime, daleko najviše vakcinisanih u Srbiji je u centralnim gradskim opštinama, preko 70% je procenat vakcinacije na Vračaru, Starom Gradu i na Savskom vencu, a najmanji procenat vakcinisanih u Beogradu je u rubnim opštinama kao što su Sopot, Obrenovac i Mladenovac, gde je oko 40%. Centralne opštine su one gde je najviše fakultetski obrazovanih i gde je najviši standard, a rubne su sa najslabijim obrazovanjem i najnižim standardom. Na prvi pogled, rekli bismo da su ovo i tipični birači SNS-a. Naime, već postojeća istraživanja su pokazala da SNS podržavaju uglavnom stariji, siromašniji i manje obrazovani građani Srbije, a u ovim gradskim opštinama imamo korelaciju, jer je u njima zaista najmanja podrška SNS-u, dok je u rubnim najveća. Dakle,

čini se da su birači SNS skloni nevakcinisanju. Međutim, korelacija nije tako jednostavna. Kao što je vaše istraživanje pokazalo, važan faktor u odlučivanju za vakcinaciju je nepoverenje u sopstvenu vladu, i oni koji nemaju poverenja se manje vakcinišu. U Srbiji je, takođe, nepoverenje u vladu, što se vidi na ovom slajdu, snažan prediktor vakcinacije, pa su tako oni koji veruju vlasti istovremeno najskloniji da se vakcinišu. E sad, zdrav razum bi iz toga zaključio da su pristalice SNS-a mahom vakcinisane, ako su oni koji su za vladu i za vakcinaciju. Ovi podaci su delimično takvi, jer nam kažu da je među onima koji ne veruju vlastima samo 36% vakcinisano, a među onima koji veruju vlastima je čak 73% vakcinisano. Ali iz ovoga ne proizlazi nužno da su glasači SNS-a vakcinisani u većem broju. A evo zašto. Zato što je u Srbiji itekako moguće da nemate previše poverenja u vlast, ali da glasate za SNS iz privatnih, klijentelističkih, oportunističkih razloga, zbog pritiska i ucena... Tako da ostaje jedno otvoreno pitanje na koje ja ne mogu da ponudim odgovor, čak i kad bih imao 12, a ne 10 minuta. Ko čini te tzv. kapilarne glasove? Koliko ti ljudi zaista veruju u političke predstavnike čije ime zaokružuju? Kako god, izvesno je da se u Srbiji znatno više vakcinišu obrazovaniji i imućniji građani, kojih je relativno malo, a manje se vakcinišu oni brojniji, slabo obrazovani i siromašni, koji pri tom imaju manje poverenja u vlast. Dalje, njihov profil izgleda tako da su često orijentisani desničarski ili imaju jaka nacionalna ili nacionalistička osećanja, čitaju tabloide poput Informera, gledaju Pink i Happy TV ili, ako zagrebemo površinu, možda oni nisu pasionirani ljubitelji ovih sadržaja, ali žive u kontekstu u kom su im ovi sadržaji jedini dostupni. Postoje čitavi regioni u Srbiji gde postoje samo televizije sa nacionalnom frekvencijom. Ovi medijski sadržaji, opet, imaju jaku dozu elemenata teorija zavere, a njih shvatam kao nastojanja da se neka pojava ili događaj objasni kao rezultat mahinacija moćnika koji nastoje da prikriju njihovo delovanje. Malo je možda rogobatno nakon tri sata slušanja, ali ovo je kanonska definicija teorija zavere. „*Virus su ubacili Amerikanci. Svet funkcioniše na osnovu tajnih planova između moćnika. Opozicioni lideri u Srbiji su izdajnici koji rade po nečijem tajnom nalogu*“ itd. Takav pogled na svet, držim, ima svoj uzrok i početak. Njegovo rodno mesto, po mom sudu, predstavljaju ove pomenute teorije o Srbima kao najstarijem narodu Jovana Deretića, Olge Luković Pijanović i njihovih sledbenika. Oni su bili pobornici tzv. autohtonističke škole, koja je svoj uzlet imala krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina. Oni su ponudili jedno tumačenje srpske istorije i nekadašnje srpske slave, koje je insistiralo na tome da su Srbi drevni starosedeooci na Balkanu, a ne doseljenici, da su još u periodu pre nove ere imali jaku kulturu i civilizaciju, a da je sve to od nas skrivala germanska istorijska škola koja je neprijateljski nastrojena prema Slovenima i Belosrbima. Zajedno sa

tabloidizacijom i srozavanjem medija i javne sfere, ove teorije su ljudima tokom ratova, kriza i raspada zemlje devedesetih godina ponudile jedan utešan narativ koji im je na afirmativan, podilazeći način tumačio tu stravičnu stvarnost u kojoj su živeli. U skladu s onim što kaže Niče, „umetnost nam je potrebna da ne bismo propali zbog istine“, tako su i ove teorije širene po Pinku, tabloidima, tribinama od strane istaknutih političara, među kojima se isticao i sadašnji predsednik, ponudile jednu priču koja nam je pomagala da ne propadnemo od istine. „*Nismo mi odgovorni i krivi za rat, nisu naši izbori i odluke i činjenja doveli do raspada i rata i krize, nisu srpske trupe počinile zločine i odgovorne su za etnička čišćenja. Ne, sve je to unapred smišljeni plan svetskih moćnika da se Srbi pokore, da se dovedu u poslušnost, jer su posebni, hrabri, svojeglavi itd.*“. Ovakav svetonazor se, u mojoj interpretaciji, jako duboko zapamtio među narodom, a i nakon rata je nastavio da se koristi i zloupotrebljava tako što se politički protivnici označavaju kao izdajnici koji špijuniraju u korist stranih sila, da Kosovo ima tajnu podršku, i mogli bismo naći mnoge druge narativne niti. Na širem planu, ovo bismo mogli nazvati jednom kulturom senzacionalizma. U srpskim tabloidima sve je šokantno, sve je senzacionlano, ekskluzivno. Svuda se iza pojavnosti i opipljivih društvenih uzroka kriju neke skrivene sile koje vuku konce u svim pravcima. Kada u takvoj atmosferi živite već decenijama, onda nije ni čudo da kada se pojavi pandemija, prvo što pomislite jeste da je virus veštački stvoren u laboratoriji, da su ga namerno pustili Ameri Kinezima ili Kinezi Amerima, svejedno, te da je u pitanju jedna globalna zavera moćnika da kontrolišu i smanje populaciju. U ovakav tvrdi scenario svakako veruje manjina, koja od zemlje do zemlje varira. Oni koji su *hardcore* pobornici ovakve teorije zavere, u SAD i Velikoj Britaniji obično čine 10%. Ovi opšti protivnici vakcinacije tipično su i veoma bučni, aktivni na društvenim mrežama, skloni su da vatreno iznose svoje stavove, odlaze na protestne skupove i druge ubeđuju u svoju istinu. A mnogo je više onih koji oklevaju od vakcinacije, spadaju u tihu većinu. To su skeptici koji nisu sigurni u vakcinu, još će sačekati, neodlučni su. Nije baš da oni veruju da se u vakcinu ugrađuju čipovi, ali kolebaju se, nešto im je tu sumnjivo. To bi, u najkraćem, bio jedan krug koji sam pokušao da opišem, koji počinje sa Deretićevom „Novom Vulgatom“, a dovodi do uverenja da Vučića ubijaju putem infarkta i oklevanja u vakcinaciju.

Milivoj Bešlin

Hvala Sale. Ne mogu, a da se ne setim, pomenuti Informer je imao u vreme izborne kampanje, kad je bio Saša Janković, između ostalog i rečenicu: „Saša Janković neće da prizna da je izvršio samoubistvo svog najboljeg

prijatelja“. Tako da, toliko o Informeru. A kad govorimo o ovim tzv. autohtonistima, da se podsetimo i do sad najboljeg naučno-popularnog odgovora, čuvene knjige profesora Radivoja Radića „Srbi pre Adama i posle njega“. Zbog toga je profesor Radić istrpeo jednu javnu kampanju užasnu, ali to je do sada najozbiljniji naučni odgovor.

Aleksandar Pavlović

Imao je Aleksandar Loma, etimolog, prelep članak o Srbima koji se doseljavaju u Ameriku i Kanadu. Ovi dolaze na reku Potomak, ovi odlaze u Otavu itd. Sjajan jedan klasični narativ. I onda ide u drugom delu članka etimologija, da su to *native* reči po ovome i po onome, prekrasan i duhovit primer.

Gordana Uzelac

Ako mogu ja samo, pre nego što krene debata, strah me da se možda nismo razumjeli. Filip je nešto spomenuo, pa sam samo htjela da kažem. Naše istraživanje ne kaže da u Srbiji nema povjerenja u znanost. To je jedina institucija gdje je u prosjeku povjerenje u znanstvenike pozitivna, na strani povjerenja, a ne na strani nepovjerenja. Dakle, ne tvrdimo da nema u Srbiji povjerenja u znanost. Isto tako, naše istraživanje pokazuje ne da svi koji su se cjepili imaju povjerenje u vladu, nego da kod onih koji imaju povjerenje u vladu, postoji veća mogućnost da će se cjepiti. Ali oni koji imaju povjerenje u znanost, to je puno bolji prediktor, nego povjerenje u vladu.

Lea David

Ali izvini, to isto ne govori mnogo, zato što, ko su ovde naučnici? Kad kažeš naučnik ili naučno znanje, ja mogu da verujem Konu ili Nestoroviću. To su dve različite priče. Ili ja verujem nekakvom globalnom znanju, čitam, obrazujem se. To isto treba malo raščlaniti.

Gordana Uzelac

Nije to samo u Srbiji, to je svugdje. Postoji velika debata oko toga. Recimo, britanska vlada je skoro od početka, nakon prve katastrofe, prihvatila tu retoriku da su oni uz znanost, znanost nas obaveštava šta treba raditi. Postojala je komisija puna znanstvenika koja će nam kazati šta je najbolje. Onda je postalo pitanje ko izabira te znanstvenike i zašto su baš ti znanstvenici izabrani kao savetnici. Dakle, taj problem ne postoji samo u Srbiji, i u Americi je velika debata oko toga. Mi nemamo podataka da ulazimo u detalje, samo želim da ne bude puno nesporazuma oko ovoga.

Milivoj Bešlin

Tramp je čak hteo da smeni Faučija, sećamo se da je imao veliki problem.

Filip Balunović

Ja sam Vas baš tako razumeo, nisam ja to pogrešno razumeo. Ali ovo što Lea kaže isto ima smisla. To je ona poznata *tobacco strategy*, od tada kreću naučnici koji pokušavaju da pseudonaučnim metodom izlaze sa pseudonaučnim zaključcima, i od tada postaje jako važno koje naučnike slušamo, zašto smo odabrali ove, a ne one. Srećom sam rođen u ovoj klasi ljudi o kojima ti, Aleksandre, govoriš, rubnih delova Beograda, pa imam dosta prijatelja iz detinjstva i oslušujem. Često se poverenje prema vakcini iskazuje ovako: „*Čekaj, ranije su se vakcine razvijale 10 godina, 15 godina. Primiš je jednom. Je l' si primao četvrtu dozu protiv velikih boginja? Nisi. Je l' se zaražavao onaj koji je primio vakcinu protiv velikih boginja tim virusom? Nije. A sada... trebalo im je manje od godinu dana da razviju vakcinu, ko zna šta su stavili...*“ Znam i kada sam prvi put čuo tu vezu između poverenja u institucije, političke partije, politički sistem i vakcinacije, ja sam spram toga bio skeptičan. Mislim da je to pogrešan trag.

Gordana Uzelac

Ok, u principu, funkcioniра drugdje. Osim u Srbiji.

Siniša Malešević

Prvo, hvala Vam svima na ovim korisnim komentarima. Ono što je meni zanimljivo, konspirativne ideje su prisutne svugdje, ali Srbija se razlikuje po tome što je drugdje to marginalni fenomen. Konspiracije postoje kroz zajednice, male konspirativne zajednice, nije individualno, nekako se održava kroz male grupe ljudi. Ljudi postaju dio te grupe i imaju neku emocionalnu potrebu, imaju moralne parametre unutar zajednice i to pitanje postaje reputacija, da si ti dio te zajednice. A kroz društvene medije se to sve održava. E sad, u Srbiji je to drukčije zato što je ovdje to mejnstrim, ovdje su ti Informeri, država sa shizofrenim diskursom, *legacy* od posljednjih 40 godina... Sve ovo što ste naveli je nama zanimljivo, jer postoje organizacijski, ideološki konstrukti koji to produciraju. I tu se Srbija razlikuje. Postoje sličnosti sa ostatkom Istočne Evrope, vidimo da su tamo puno veće teorije zavjere, u Rumuniji, Bugarskoj, ali Srbija je opet na vrhu. Baš zato i taj rat i ti diskursi ratni i nepovjerenje prema Zapadu. Ali da povežem sa ovim što smo pričali. Mi imamo nepovjerenje koje dolazi s desna, prema

Zapadu. Šta god dolazi sa Zapada, ništa ne vjerujemo. Ta desnica može biti i protiv vlade, ako je još desnije od vlasti. Onda imamo nepovjerenje s ljevice, to je ovo što ste Vi govorili, „*ne vjerujem ovoj vlasti, zašto bih vjerovao njihovim znanstvenicima?*“ Znači, niko ne vjeruje nikome, efektivno, što dovodi u situaciju da se to reproducira. Tu mi se čini da je Srbija drukčija od ostalih evropskih društava.

Milivoj Bešlin

Ako mogu samo tu vrlo kratko da se nadovežem na ovo što profesor Malešević kaže. Srbija živi dva paradoksa, ako mogu tako da kažem. Prvo je da režim i dominantni diskurs šire teorije zavere i antivakcerske narative. Vi se onda pitate kako je moguće da u trenutku kada je vlast obezbedila dovoljno vakcina, istovremeno u svojim medijima širi te narative, pitate se zbog čega. To je prvi paradoks. A drugi je, ako već imate to da su antivakcerski narativi dominantni u Srbiji, a jesu kroz režimske medije, da subverzija ne ide sa druge strane, da ospori te narative, nego subverzija, pre svega ova sa desnice, recimo Balkan Info i najgledaniji desničarski opozicioni mediji, ide na još veću teoriju zavere. Oni kažu „*da, jeste to, ali je stvar još gora*“. U ta dva paradoksa se vidi do koje mere je Srbija kao društvo dekomponovana.

Lea David

Ja želim samo da reflektujem na ovu čitavu diskusiju. Meni je ovo bilo jako korisno, zato što mogu da sagledam, čini mi se, zašto je Srbija drugačija i šta se sve dešavalo. Naravno, teorije zavere su vezane za nepostojanje autoriteta od samog početka, tj. malo na početku nekakvog autoriteta, jer ipak, možda će Vučić da uradi nešto drugačije u ovim kriznim momentima. Međutim, onda se tu upliću narativi ratova i taj osećaj shizofrenije se javlja. Što više odmiče pandemija, srpsko društvo postaje sve shizofrenije, u smislu da više ne postoji niko kome možemo da verujemo, za šta se uhvatiti. Uz sve to se dešava i proces na globalnom nivou, gde nije jedna vakcina, nije više ni dve, dokle ćemo više, i sve više postoji sumnja u čitav proces. Možemo čak i da napravimo profile tih ljudi koji veruju u teorije zavere itd. Ali ono što je meni zanimljivo u ovom čitavom procesu je šta se dešava sa onim ljudima koji su obrazovani, koji su, u tom diskursu, „normalni“ ljudi? Tako čujem od svojih prijatelja, „*mi smo normalni a oni nisu*“. Ti kao „normalni“ ljudi u periodu od dve godine postaju sve sumnjičaviji, sve manje sigurni u svoje odluke, kako vreme odmiče sve im je više dosta svega i sve manje veruju u nauku. Ne postoji nikakav autoritet i sve više idu ka teorijama zavere. Oni to tako ne objašnjavaju, ali to sve ide lagano

i lagano u veće i veće sumnje. „Pa, zapravo, mi ne znamo, pa meni je bilo loše posle vakcine, kakva deca, to ne dolazi u obzir, to nije ispitano...“ Nastaje problem što za deo toga stvarno možeš da kažeš da jeste, mi stvarno ne znamo dovoljno. Ali to „ne znamo dovoljno“ ostavlja jako mnogo prostora da sve više i više ljudi odlazi u tom pravcu. I meni su ta dva paralelna procesa gde Srbija postaje shizofrena na jednom potpuno novom nivou, gde ljudi koji su ranije bili usidreni u znanje i obrazovanje, postaju sve više izgubljeni atomi u tom društvu, jer nemaju za šta da se uhvate. To je više kao komentar, i baš vam hvala.

Milivoj Bešlin

Ljilja Pantović se javila za pitanje. Ljiljo, izvoli.

Ljiljana Pantović

*Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerzitet u Beogradu.*

Prvo, hvala puno na sjajnom panelu. Pokušala sam da slušam sve, u okolnostima zuma je bilo malo teže, ali imam jednu opasku i jedno pitanje. Mislim da treba razumeti jednu širu globalnu promenu, kada govorimo o tome da se odnos između pacijenata i lekara menja, u odnosu na onaj kakav je postojao nekada. Ono što Nikolas Rouz govori već duže vreme, mi sada govorimo o nekom informisanom pacijentu koji mora da dođe kod svog lekara sa već debelim predznanjem o tome šta ga interesuje i šta ga ne interesuje, u smislu ovoga što je Filip komentarisao. Kakva je ovo vakcina, to se širi i na druge razgovore koji su vezani za našu širu kulturu i odnos prema zdravstvu. Ovo me dovodi do opaske za razmišljanje. Pored razgovora o vakcinaciji za kovid-19, mi možemo ozbiljno da govorimo o promenama u kulturi vakcinacije *en général*, ne samo u Srbiji, ali i u Srbiji specifično. Sad već imamo podatke o sve manjoj stopi roditelja koji su voljni da vakcinišu svoju decu protiv MMR. Sledeće što možemo da očekujemo jeste jedna epidemija malih boginja i celokupna promena i preispitivanje statusa vakcina. Pitaće se ljudi, „*da li je ta vakcina francuska, nemačka, šta će moje dete da primi*“, cela ta ideja se menja. E sad pitanje. Sve vreme govorimo o individui. Lea je sad govorila o odluci o samom sebi, sopstvenoj odluci. Ali mene zanima da li ste uključili porodične strategije i porodicu kao jednu jedinicu za analizu? Jer mi možemo govoriti o različitim strategijama unutar jedne porodice. Baba i deda će da se vakcinišu, ne želimo da nam se mladi vakcinišu. I vakcinišemo se zbog naših starih. Prosto, porodica kao još jedna jedinica za analizu, da li vam je bila zanimljiva za razmišljanje? Hvala.

Milivoj Bešlin

Hvala, Ljiljo. Hoće još neko komentar ili odgovor? Tamara, izvoli.

Tamara Petrović-Trifunović

Evo sam. Nije mnogo bitno, samo sam htela da naglasim, što se tiče vakcinacije stranih državljana. Moja analiza interdiskurzivnog konteksta nema nikakve veze sa mojim ličnim stavom, niti mojim stavom kao sociološkinje. Instrumentalizacija diskurzivna tog čina ne poništava sam čin, nego je sasvim odvojen fenomen za izučavanje. Ne bih dalje da ulazim u diskusiju, nego pošto se ovo snima ne bih volela da ostane nejasno.

Milivoj Bešlin

Hvala, Tamara. Jelena, izvolite.

Jelena Pešić

Zapravo bih se nadovezala na ono što je Ljilja rekla, da je poverenje u vakcinaciju bilo narušeno već nekoliko godina unazad. Mi smo beležili pre desetak godina te niske stope vakcinacije MMR-om i tada je zapravo povod za to bio jedan naučni članak, koji je kasnije odbačen kao vrsta prevare. Ali to jeste jedna priča koja je ušla u javni diskurs i koja je ovde bila manje-više prihvaćena isto koliko i priča da je vakcina dobra. Meni je jedna druga stvar oko poverenja u institucije bila interesantna. Ako pogledate rezultate istraživanja *European Social Survey*, tu se pokazuje ne samo da Srbija zajedno sa Bugarskom, Hrvatskom beleži najniže stope poverenja u institucije, nego beleži i najnižu stopu međuljudskog poverenja. To su ona pitanja koja su formulisana tipa: „Većini ljudi je moguće verovati“ nasuprot „Većina ljudi će hteti da te iskoristi“ ili „Većina ljudi se trudi da bude od pomoći“ nasuprot „Većina ljudi brine o sopstvenom interesu“. I tu je Srbija ubedljivo na dnu. Dakle, mi imamo nedostatak poverenja ne samo u institucije, nego i poverenja u ljude. Supstrat društva je ovde narušen i to je ono što može da bude jedan od mogućih odgovora na ovu vašu dilemu. Hvala.

Gordana Uzelac

To je jedno od standardnih načina na koje se povjerenje mjerilo u mnogim upitnicima zadnjih dvadesetak godina, svi koriste to jedno pitanje u stilu „drugim ljudima možeš vjerovati/ drugi ljudi će te iskoristiti“. I ima puno debata o tome šta ta tri pitanja mjere. To naravno može da se postavi za svako pitanje koje mi imamo, ali mislim da je dobra ideja da se obrati pažnja

na međuljudske odnose. U Švedskoj, kao što znamo, oni su na početku imali drugačiji odabir puta, bez države kao roditelja, nego u stilu povjerenja koje se dalo samim građanima, da oni treba sami da snose odgovornost za svoje ponašanje itd. Oni su na početku pandemije tvrdili da je razlog zašto se to može desiti upravo veliko povjerenje da će ljudi biti razumni i odgovorni prema drugima, a ne samo prema sebi. Ali kao što znamo, i u Švedskoj se jako brzo to odbacilo kada je broj zaraženih i umrlih porastao, i i tamo je država postala roditelj, jednostavno zato što je morala. Tako da, i tamo gde se smatralo da postoji puno veće povjerenje, rezultati su bili isti kao i tamo gde nije bilo povjerenja, u smislu transmisije virusa. Tako da, slažem se da tu može biti veliki utjecaj, ali mislimo da to ima mnogo više veze na Zapadu, gdje zapravo nema. A to se veže sa pitanjem obitelji. Mi nismo imali pitanje da li žive u obitelji, ali smo ih pitali da li imaju djecu. U svojim dijelovima istraživanja, o povijesti, teorijama zavjere i povjerenju, nismo uključili to pitanje, ali naša kolegica koja nije tu, jeste. Jedan dio našeg istraživanja je jedan eksperiment koji se tiče toga u kojoj mjeri bi ljudi pomogli nekom drugom. Variralo se ime tog drugog, Aleksandar i Muhamed, dakle neki kao „naš“ i neki „njihov“. Ono što je jako zanimljivo je da je u Srbiji najveći postotak ljudi koji su spremni pomoći. U odnosu na sve druge. Dakle, ti međuljudski odnosi se mogu mjeriti na raznorazne načine i mislim da, kako se mjere mijenjaju, tako se i slika o toj mikrosolidarnosti može mijenjati.

Milivoj Bešlin

Ovo je vrlo zanimljiv podatak. Evo, kolega Željko Radinković se javio.

Željko Radinković

*Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerzitet u Beogradu*

Hvala. Samo jedna možda primjedba koja se tiče samog pojma povjerenja, koje se provlači sve vrijeme kroz ova izlaganja i diskusiju. Mislim da se dosta operiše sa jednim neodređenim pojmom povjerenja, nediferenciranim pojmom povjerenja. I moja pretpostavka, a to mi je poznato iz nekih rasprava o povjerenju u tehniku, u razne vrste tehnika, za povjerenje je konstitutivan i pojam transparentnosti. I to se implicitno provlači kroz sve ove primjere, ali on se mora precizno definisati, zato što sam diferencira onda pojam povjerenja. Na primer, razliku između kognitivnog i emocionalnog povjerenja, razliku između habitualnog i tzv. socijalnog poverenja: habitualnog koji se zasniva na navikama; socijalnog, gdje se povjerenje delegira na anonimne aktere; kognitivnog, koji uključuje te momente transparentnosti.

Odnosno, sám odnos transparentnosti i povjerenja se zasniva na nekom međusobnom definisanju. Dakle, da li su oni komplementarni pojmovi – što više transparentnosti, to manja potreba za povjerenjem? Ili se jedni izvode iz drugih? Da li se transparentnost izvodi iz povjerenja, dakle, postoji prvo neko povjerenje, bez kognitivnih momenata, odn. transparentnosti, poznavanja materije, pa onda na osnovu toga je moguće izgraditi transparentnost, određene metode, ili je obratan proces? Ili ta dva polja egzistiraju u konstitutivnom smislu jedno pored drugog? Dakle, moguće su situacije gdje postoji potpuna transparentnost, ali ne postoji povjerenje. Imate potpuno transparentna objašnjenja o efektima vakcinacije, al' ne postoji povjerenje. Ovo je neka malo rapsodična priča koja se provlači i kroz vaše analize, ali ovo je samo dobronamerna primedba, možda je potrebna dodatna strukturisanost i u tom smislu. Možda bi i ovi upitnici i istraživanja bili i precizniji.

Gordana Uzelac

Hvala lijepo, mislim da imate pravo. Mi smo ovde na jedan način skratili cijelu raspravu, jer smo striktno odredili da je ovo povjerenje u vladu da će djelovati u situaciji pandemije. Dakle, ne generalno povjerenje, već jako specifično. I drugo, nije povjerenje, nego pouzdanost u institucije. Kolokvijalno, mi možda govorimo o povjerenju, ali apsolutno ste u pravu da treba biti puno jasniji u toj definiciji termina, slažem se.

Milivoj Bešlin

Hvala, Željko, na ovom preciziranju termina. Evo, 20 sati je. Mislim da je vreme da završavamo. Hvala svim učesnicima, hvala svima još jednom.

Priredila *Ana Đorđević*

